

”Muille muistoksi jätetyt, nämät waiwat nähneheldä”

Gabriel Calamniuksen Suru-runot suomalaiset -runoelma isonvihan
ajan kuvauksena ja kollektiivisen muistin välittäjänä

Juha Veltti

Kandidaatintutkielma

Historian ja arkeologian tutkinto-ohjelma, historia

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Maaliskuu 2025

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä

Kandidaatintutkielma

Historian ja arkeologian tutkinto-ohjelma, historia

Juha Veltti

”Muille muistoksi jätetyt, nämät waiwat nähneheldä” - Gabriel Calamniuksen *Suru-runot suomalaiset* -runoelma Isonvihan ajan kuvauksena ja kollektiivisen muistin välittäjänä

Sivumäärät: tutkielma 38 sivua

Kandidaatintutkielman aiheena on *Suru-runot suomalaiset* (1734) -runoelma isonvihan ajan tapahtumien kuvauksena ja osana isonvihan kollektiivista muistia. Runoelman on kirjoittanut kalevalaisella runomitalla Gabriel Joosefinpoika Calamnius (1695–1754). Teos kuvaa Suuren Pohjan sodan aikaisia venäläisjoukkojen väkivaltaisuuksia ja miehitysaikaa, osaksi kirjoittajan omien kokemusten pohjalta, osaksi suullisten ja kirjoitettujen aikalaiskertomusten pohjalta.

Asetan teoksen aikansa kirjalliseen kontekstiin esittelemällä Suuren Pohjan sodan aikaisia historiallisia arkkiveisuja. Käyn teoksen läpi kronologisesti lähiluvun avulla analysoiden runoissa kuvattujen aiheiden historiallista kontekstia. Teoreettisena viitekehyksenä on kollektiivinen muisti. Kuvaan isonvihan ajasta kehittynyttä muistikulttuuria ja kollektiivista muistia sekä *Suru-runot suomalaiset* -runoelman roolia siinä.

Calamnius kuvaa suomalaisten siviilien vastoinikäymisiä myötäeläen, mutta runoelmassa näkyy aikansa historiallisille arkkiveisuille tyypillinen ajatus siitä, että Ruotsin huono menestys sodassa sekä kansan kärsimykset johtuivat kansan syntisyydestä. Kaarle XII kuvataan arvostavasti, eikä hänen sotapolitiikkaansa yhdistetä Suomen vaikeaan tilanteeseen. Tekstissä on seikkaperäisiä kuvauksia kasakoiden väkivaltaisuuksista ja suomalaisten selviytymisestä vaikeissa oloissa. Runot yhdistävät suullisia aikalaiskuvauksia vapaamuotoisesti, ja teos kuvaa kaunokirjallisesti yhden papin tapaa hahmottaa poikkeusaikaa rajallisen tiedon varassa. Teos julkaistiin vasta 1734, mutta runoelma on päivätty 1720, eli runoelma loppuu ennen 1721 rauhansopimusta.

Suru-runot suomalaiset on osa isonvihan ajan suullista ja kirjallista muistitietoa. Teos nousi kirjallisuuden- ja historiantutkijoiden huomion kohteeksi 1800-luvun jälkipuoliskolla, ja sitä arvostettiin sen tunnevoimaisesta ja kaunokirjallisesti ansioituneesta isonvihan ajan kuvauksesta. 1800-luvun jälkipuoliskolla se oli omalta osaltaan vaikuttamassa isonvihan tapahtumiin liittyvään kollektiiviseen tai kulttuuriseen muistiin kansallisen historiankirjoituksen muotoutumisen kaudella.

Avainsanat: isoviha, Suuri Pohjan sota, 1700-luku, arkkiveisu, kollektiivinen muisti

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
1.1	<i>Suru-runot suomalaiset ja isoviha</i>	4
1.2	Aineisto ja tutkimuskirjallisuus	5
1.3	Isonvihan kokemukset ja kollektiivinen muisti	7
2	Historialliset arkkiveisut	10
2.1	Arkkiveisut ja kalevalamitta	10
2.2	Historialliset arkkiveisut ja sotapropaganda	12
3	<i>Suru-runot suomalaiset</i> historiallisessa kontekstissa	15
3.1	Vainon ajat	15
3.2	Miehityksen vuodet	19
4	Isonvihan ajan muisto	23
4.1	Rikottu luottamus ja isonvihan jäljet	23
4.2	Suru-runojen jälkimaine ja kollektiivinen kertomus	26
5	Lopuksi	30
	Lähteet	32
	Painetut lähteet	32
	Aikalaislähteet	32
	Sanomalehdet	34
	Verkkosivut	34
	Tutkimuskirjallisuus	35

1 Johdanto

1.1 *Suru-runot suomalaiset ja isoviha*

1600-luvun lopulla nälkävuodet koettelivat Suomen alueen väestöä.¹ Vuonna 1700 alkanut Suuri Pohjan sota vei kymmeniätuhansia suomalaisia sotilaita kaukaisille rintamille, missä iso osa menehtyi tauteihin, kylmyyteen ja taisteluihin². 1710 Venäjän joukot valloittivat Baltian suurimmat kaupungit, jotka samaan aikaan kärsivät ruttoepidemiasta. Rutto levisi alueelta paenneiden mukana myös Suomeen ja Ruotsiin, ja se levisi erityisesti kaupungeissa.³ 1713 venäläiset nousivat maihin Suomessa, ja Ruotsin armeijan perääntyessä ja hävitessä taisteluita koko Suomen alue joutui venäläisten miehittämäksi.⁴ Suuri Pohjan sota kesti 1700–1721, ja Suomen miehityksen kautta 1713–1721 on myöhemmin alettu kutsua isoksivihaksi.⁵ Ennen venäläisten saapumista noin 25 000–30 000 suomalaista – lähes kymmenesosa Suomen väestöstä – pakeni Ruotsin puolelle, erityisesti kaupunkilaisia ja ylempien yhteiskuntaluokkien edustajia.⁶

Vuodet 1713–1716 olivat erityisen sekasortoista aikaa. Venäläiset kasakat ja rakuunat tuhosivat ja ryöstivät kyliä, kiduttivat ja tappoivat asukkaita sekä veivät väkeä orjiksi ja pakkotyöhön Venäjälle.⁷ Monet pakenivat metsiin ja erämaiden piilopirtteihin. Vaino ja väkivalta oli pahinta Pohjanmaalla. Vaikka henkilön asemasta ja paikkakunnasta riippuen kokemukset sota-aikana vaihtelivat, muodostui aikakaudesta suullisten ja kirjoitettujen muistikertomusten kautta jaettu kriisi, josta tuli osa kollektiivista muistia.

Kandidaatintutkielmani käsittelee isonvihan ajan tapahtumia ja kokemuksia kuvaavaa *Suru-runot suomalaiset* (1734) -tekstiä, joka on Gabriel Joosefinpoika Calamniuksen (1695–1754) kalevalaisella runomitalla⁸ kirjoittama runoelma. Tutkimuskysymyksiäni ovat: Miten *Suru-runot suomalaiset* kuvaa isonvihan tapahtumia ja kokemuksia? Miten teksti asettuu aikansa

---

¹ Tutkielman otsikon sitaatti ”Muille muistoksi jätetyt, nämät waiwat nähneheldä” on arkiveisun etusivun lyhyestä esittelyrunosta. Calamnius 1734, 1.

² 1665–1697 huonot sadot johtivat nälkävuosiin, joissa kuoli n. 25–30 % Suomen väestöstä. Aminoff-Winberg 2007, 26.

³ Suomessa kuoli n. 5 000–10 000 ruttoon. Aminoff-Winberg 2007, 28–30; Kuvaja 2020, 14–15.

⁴ Fagerlund et al. 2000, 300–303; Kujala 2001, 51.

⁵ Ajanjaksoa kutsuttiin sodan aikana ja sen jälkeen lukuisilla termeillä, esim. ”Venäjän vallan aika”, ”pakkovallan aika”, ”vihollisvallan aika”, ”vainon aika”. Vilkuna 2005, 314–316.

⁶ Asukasluku Suomessa isonvihan aikaan n. 370 000–400 000. Aminoff-Winberg 2007, 103–104.

⁷ Suomesta vietiin Venäjälle sodan aikana 20 000–30 000 sotavankia ja orjaa. Korpela 2014, 194.

⁸ Kalevalamitta on vakiintunut termi kuvaamaan vanhaa suomalaista runomittaa. Kallio 2015, 3.

kaunokirjallisuuden kontekstiin? Miten runoelma asettuu laajemmin isonvihan ajan kollektiiviseen muistiin?

Suru-runot suomalaiset on päivätty vuodelle 1720, mutta se on julkaistu pienenä niteenä ensimmäisen kerran 1734, ja uusi painos julkaistiin 1778. Sen on kirjoittanut Gabriel Joosefinpoika Calamnius, joka sota-aikana hoiti Ylivieskassa papin tehtäviä, vaikka ei ollut vielä valmistunut papiksi.⁹ *Suru-runot suomalaiset* on yksi harvoista sodan aikana tai seuraavina vuosikymmeninä julkaistuista isonvihan aikaa kuvaavista suomenkielisistä painotuotteista, joten sillä on ollut oma roolinsa historiakuvan muotoutumisessa. Se on kaunokirjallisesti tasokas ja tunnevoimainen teos, ja myös siitä syystä olen valinnut sen tutkimuskohteeksi.

Tutkimusmetodina toimii kontekstoiva lähiluku. Vanha runokieli vaatii tarkkaa lukemista useaan kertaan, jotta sen nyanssit hahmottuvat. Käytän tutkimuksessa *Suru-runojen*¹⁰ ensimmäistä eli vuoden 1734 painosta, jonka fraktuuratekstin olen litteroinut tekstitiedostoksi helpommin hahmotettavaan muotoon.¹¹ Joitakin vanhoja sanoja olen tarkistanut *Vanhan kirjasuomen sanakirja* -verkkosivulta. Pyrin asettamaan runoelman sekä historialliseen että kirjalliseen kontekstiin. Tekstinä *Suru-runot suomalaiset* on kirjallisen ja suullisen kulttuurin sekä eri tekstiperinteiden risteyksessä: se linkittyy historiallisten arkkiveisujen, tilapäärinouden, kalevalaisen runouden ja ehkä jopa vanhojen kronikoiden perinteisiin.¹²

1.2 Aineisto ja tutkimuskirjallisuus

Suru-runot suomalaiset ensimmäisestä painoksesta vuodelta 1734 on vaillinainen versio Kansalliskirjaston kokoelmissa. Siitä puuttuu loppuosaa.¹³ Kansalliskirjaston kappaleeseen on lisätty sivu, jossa on käsin kirjoitettu seitsemän säettä ja viimeiset kolme sivua on 1778 versiosta. 1778 painoksesta puuttuu seitsemäs runo ja siinä on muita pieniä eroja kirjoitusasussa. Lohtajan kirkkoherra Antti Törnuddilla on ollut käsin kirjoitettu versio runosta, joka on lähellä 1778 versiota, minkä perusteella mm. Annamari Sarajas olettaa

⁹ Calamnius 1754, sähköinen lähde; Kalajoki 1999, 31. Kirkkoherroista n. 60 % ja kappalaisista n. 35 % pakeni Suomesta, joten pappien tehtäviin määrättiin paikoin papiksi opiskelevia. Kuvaja 2020, 39.

¹⁰ Käytän *Suru-runot suomalaiset* -teoksesta tekstin sujuvoittamiseksi myös muotoa *Suru-runot*.

¹¹ Litteroin myös suruvirren *Yxi surullinen Weisu Kyrön ja Pälkänehen Sodasta* (1764 painos) sekä Israel Escholinin arkkiveisun *Walitus wirsi, Suomen surkeudest/ wänein wallan alla/ kirjetettu yhdeld murheliseld Israelild Edomin lasten seas 1720* (1735).

¹² Arvid Hultin kuvaa teosta termillä *rimkrönika* eli riimikronikka. Hultin 1906, 317.

¹³ 11. runo loppuu kesken.

Törnuddin olleen 1778 painoksen toimittaja.¹⁴ Seitsemännen runon puuttuminen nähdäkseen todistaa teoriaa vastaan, sillä se löytyy Törnuddin käsikirjoituksesta. Käsikirjoituksen perään on kirjoitettu suruvirsi, joka tunnetaan nimellä *Yxi surullinen weisu Kyrön ja Pälkänehen sodasta*. Aukusti Niemen näkemys oli, että se olisi ollut ensimmäisen *Suru-runot suomalaiset* -painoksen kadoksissa oleva viimeinen runo, mutta todennäköisempää on, että Törnudd on kirjoittanut tekstit peräkkäin niiden temaattisen yhteyden takia. *Suru-runot suomalaiset* loppuu selkeästi ”Ameneen.”¹⁵

Tutkimuksen kannalta oleellista aikalaismateriaalia ovat muut Suuren Pohjan sodan ajan arkkiveisut ja -virret, kuten Bartholdus Vhaëlin valitusruno *Suomen suruisen cansan, ynnä pohjan peräläisten, waikia walitus-runo... vuodelta 1714* ja Israel Escholinin arkkiveisu *Walitus wirsi, Suomen surkeudest/ wänein wallan alla/ kirjoitettu yhdeld murheliseld Israelild Edomin lasten seas 1720* (julkaistu 1735) sekä em. tuntemattoman tekijän *Yxi surullinen weisu Kyrön ja Pälkänehen sodasta* (1732). Lähde- ja aikalaisaineisto löytyy digitalisoituna Kansalliskirjaston digitaalisista aineistoista, Doria-verkkoarkistosta sekä lähdeaineistoa kokoavista kirjoista (muun muassa Yrjö Koskisen toimittama *Lähteitä ison vihan historiaan* (1865) ja Väinö Kaukosen ja Vilho Suomen *Ruotsin ajan suomenkielistä runoa ja proosaa* (1967).

Calamniuksen runoelmasta ei ole tehty aiemmin spesifiä tutkimusta. Felix Seppälä on kirjoittanut 1920 pro gradu -tutkielman *Gabriel Joosepinpoika Calamnius – Elämä ja runous*.¹⁶ Atte Kalajoki on kirjoittanut tietokirjan *Suomalaisen runon tienraivaajia – 1700-luvun tienraivaajia* (1999) Calamniuksen suvun runoilijoista, jossa Gabriel Joosepinpojalla on oma lukunsa. Kustaa H.J. Vilkun *Viha – Perikato, katkeruus ja kertomus isostavihasta* (2005) lähestyy isovihan tapahtumia lähdeaineistoja hyödyntäen ja esitellen, lyhyesti myös tutkimukseeni liittyviä arkkiveisuja analysoiden. Kirja toimii myös yleisteoksena isovihan ajasta, samoin Christer Kuvajan *När Finland stod i brand – Rysshärjningarna 1713–1721* (2020) sekä Magnus Västerbron *Tyrannens tid – Om Sverige under Karl XII* (2021).

---

¹⁴ Sarajas 1956, 245.

¹⁵ Niemi 1897, 62. Molemmat tekstit käyvät sota-aikaa läpi kronologisesti (nimestään huolimatta *Yxi surullinen weisu Kyrön ja Pälkänehen sodasta* käsittelee isovihan aikaa laajemmin); yksi on kirjoitettu kalevalamitalla, toinen riimimitalla; sanoja on kirjoitettu eri tavalla esim. "Czaari" vs. "Saari".

¹⁶ Tutkielma keskittyy analysoimaan runojen kalevalamitan tyylipuhtautta ja teknisiä virheitä sekä niiden vaikutteita kansanrunoista. Se sisältää virheellisiä henkilötietoja. Seppälä 1920, 14–20, 34–57; Kalajoki 1999, 45–46.

Tutkimusaihe edellyttää tutkimuskirjallisuuden suhteen monitieteisyyttä. Aihe liittyy osaltaan kirjallisuuden historiaan sekä kirkkohistoriaan. Eino Salokkaan *Maallinen arkkirunoutemme Ruotsin vallan aikana* (1924), Pirjo-Liisa Niinimäen etnomusikologian väitöskirja *Saa veisata pulskalla nuotillansa – Riimillisen laulun varhaisvaiheet suomalaisissa arkiveisuissa 1643–1809* (2007) sekä Annamari Sarajaksen *Suomen kansanrunouden tuntemus 1500–1700-lukujen kirjallisuudessa* (1956) antavat kuvaa aikakauden suullisen ja kirjallisen kulttuurin muodoista. Ilmari Salomiehen *Suomen kirkon historia III* (1962) sekä Pentti Laasosen *Suomen kirkon historia 2* (1991) tarjoavat yleiskuvaa kirkkohistorian osalta. Teoreettisena kirjallisuutena on ollut kokemushistoriaan ja kollektiiviseen muistiin liittyviä tekstejä mm. Maurice Halbwachsilta, Aleida Assmannilta ja Ville Kivimäeltä.

1.3 Isonvihan kokemukset ja kollektiivinen muisti

Tutkielmassani keskityn aikalaisen hankkeeseen luoda kronologinen kuvaus tietystä vaikeasta aikakaudesta. Calamnius pääasiassa pitää omat subjektiiviset kokemuksensa taka-alalla ja nostaa ne vain muutamassa kohdassa esiin. Tekstin nimettömänä julkaiseminen on ollut myös oman roolin häivyttämistä. Hänen pyrkimyksensä vaikuttaa olleen kuvata jaettua kriisin kokemusta – erityisesti Pohjanmaalla, mutta myös laajemmin Suomen alueella. Nykyajan termein sitä voi pitää muistitiedon tallentamisena. Arkiveisuja myös esitettiin julkisesti, joten ne välittivät muistitietoa lukutaitoista väenosaa laajemmalle.

Isonvihan aikana tiedonkulku oli rajoitettua ja tieto levisi lähinnä suullisesti. Papit olivat oman paikallisyhteisönsä keskiössä, ja heillä oli monipuolinen kontaktiverkosto. Lisäksi he olivat luku- ja kirjoitustaitoisia, toisin kuin suurin osa rahvaasta väestä, ja he olivat myös jonkinasteisessa vuorovaikutuksessa venäläisten miehittäjien kanssa.¹⁷ Heillä oli siis mahdollisuus hahmottaa tilanteen kokonaisuutta paremmin kuin piilopirteissä piileskelevillä. Sielunpaimenen työssä he olivat tottuneet sanoittamaan yhteisön tunteja sekä kantamaan vastuuta myös henkisellä tasolla. Raamatun ja virsien retoriikka kuitenkin oli kaukana normaalipuheesta, ja sen alle saattoi peittyä aktuaalinen aikalaiskokemus – joskin esimerkiksi *Yxi surullinen weisu Kyrön ja Pälkänehen sodasta* välittää vahvasti surun ja hädän tunteita. Kalevalamitta oli myös omalla tavallaan kaavoittunutta, mutta mahdollisti kuitenkin subjektiivisemmän ilmaisun. Runomitan alkusoinnut ja saman asian toisto johdattivat kirjoittajat luoviin ilmaisuihin. Runokieli omalla tavallaan etäännyttää hirvittävien

---

¹⁷ Vilkuna 2005, 177.

asioiden kuvausta, mutta samalla tuo asioiden dokumentointiin tunnevoimaisen kokemuksellisen tason.

Kokemuksellisuudella tarkoitan suorien tunteenilmausten, kuten pelon ja kauhun, lisäksi miten tekstissä välittyy pitkän sekasorron jatkumisen epävarmuus – sekä miten teksti ilmaisee toivon asettamista Jumalaan sekä kaukomailla palaavaksi odotettuun Kaarle XII -kuninkaaseen. Hajanainen tieto mitä lähialueella tai kauempana valtakunnassa tai sotarintamalla tapahtui, ja siitä kokonaiskuvan mielessä rakentaminen, oli osa sota-ajan kokemusta. Historioitsija Ville Kivimäki kirjoittaa, että tunteen ja kokemuksen – ja toisaalta kokemuksen ja muistin – raja on häilyvä.¹⁸ Saksalaisessa kokemushistorian perinteessä kuvataan, että elämykset (*Erlebnis*) muokkautuvat kokemuksiksi (*Erfahrung*) ja kielen kautta jaettaviksi.¹⁹ Muistot vaikuttavat nykyhetken kokemiseen ja tietoisuuteen. Filosofi Ernst Cassirer kirjoittaa, että muisti ei ole vain automaattista asioiden mieleen palauttamista, vaan muistaminen on tapahtuneiden asioiden organisointia ja syntetisointia – se on luova ja konstruktiiivinen prosessi.²⁰ Calamniuksen runoelma kuvaa sodan kokonaiskuvaa sellaisena kuin yksi kirkon työntekijä on pystynyt sen hahmottamaan suullisesti tai kirjeitse välittyneen tiedon pohjalta. Runoelma loppuu vuoteen 1720, eli ennen sodan loppua, mikä tyyllisesti korostaa sen sodanaikaisuutta.

Filosofi ja sosiologi Maurice Halbwachs pohtii *The Collective Memory* -kirjassa muistin tai muistojen luonnetta. Hän esittää, että muistot syntyvät yhtäältä omakohtaisesti koetuista asioista, toisaalta niitä muovaa vuorovaikutus muiden kanssa. Muiden kertomat muistot ja huomiot yhdistyvät omiin muistoihin ja voivat muuttaa niiden merkitystä ja kontekstia. Toisten kokemukset voivat tuntua henkilökohtaisesti merkityksellisiltä esimerkiksi paikallisuuden tai kansallisuuden kautta ja saattavat sulautua omiksi muistoiksi.²¹ Ruotsissa evakkona ollut suomalainen on voinut kokea tuskaa ja huolta kotikylässään tai muualla Suomessa tapahtuvista ikävyyksistä, vaikka kyse olisi ihmisistä, joita hän ei koskaan ollut tavannut. Myös seuraavat sukupolvet ovat voineet kokea surua kuullessaan isonvihan tapahtumista.

Kollektiivinen muisti -termillä kuvataan ylisukupolisesti välitettyä muistonarratiivia, jolla rakennetaan paikallista tai kansallista yhtenäisyyttä. Käsitettä hyödyntäneet ja teoreettisesti

---

¹⁸ Kivimäki 23, 25.

¹⁹ Kivimäki 2019, 25.

²⁰ Cassirer (1944) 1964, 51.

²¹ Halbwachs 1980, 51–54.

kehittäneet Aleida ja Jan Assmann tekevät eron pitkän linjan kulttuurisen muistin ja kommunikatiivisen muistin välille. Kommunikatiivinen muisti tarkoittaa lapsille, lapsenlapsille ja heidän lapsilleen välittyvää suoraa muistitietoa, eli sen aikajänne on n. 80–100 vuotta. Siihen liittyy kollektiivisesti useita erilaisia muistikertomuksia.²² Kulttuurinen muisti on vakiintuneempi jälkimuisto, jossa tietyt narratiivit tekstien, kuvien, rituaalien ja muistopaikkojen kautta toistuvat ja niiden kautta rakennetaan yhteistä identiteettiä.²³ *Suru-runot suomalaiset* oli osa kommunikatiivista muistia aikanaan, joskin kirjallinen teos oli luonteeltaan staattisempi kuin suullinen kerronta. Myöhemmin teos on muuttunut osaksi kulttuurista muistia.

Tutkielman toisessa luvussa esittelen arkkiveisuja aikansa kirjallisena kulttuurina ja sitä miten Suuren Pohjan sodan aikaisissa historiallisissa arkkiveisuihin yhdistyi uskonnollinen retoriikka sota-aiheisiin, usein suoranaisena sotapropagandana. Kolmannessa luvussa analysoin Calamniuksen Suru-runoja historiallisesti kontekstoiden ja tulkiten. Neljännessä luvussa kuvaan Suuren Pohjan sodan jälkeen kehittyneitä isonvihan kollektiivista muistia laajemmin sekä käsittelen Calamniuksen teoksen jälkimainetta.

---

²² Assmann 1965, 126–127; Welzer 2010, 285; Kivimäki et al. 2024, 146.

²³ Grabes 2010, 311.

2 Historialliset arkkiveisut

2.1 Arkkiveisut ja kalevalamitta

Tässä luvussa esittelen 1600- ja 1700-lukujen vaihteen suomalaisia historiallisia arkkiveisuja, aikansa keskeistä kirjallista ilmiötä, johon *Suru-runot suomalaiset* linkittyy. Arkkiveisut (tai arkkiviisut, arkkivirret) olivat pieninä halpoina arkkeina tai vihkosina julkaistuja runomuotoisia tekstejä tai lauluja. Ne saattoivat olla uskonnollisia virsiä, romanttisia lauluja tai sensaatiomaisia uutistapauksia, esimerkiksi rikoksiin liittyviä. Ilmiö syntyi Saksassa pian Gutenbergin kirjapainon yleistymisen myötä, ja kehittyi eri maissa erityyppisiksi aiheiden, esittämismuodon ja laulumelodioiden osalta.²⁴ Yleistä oli, että niitä luettiin ääneen tai laulettiin pienemmässä tai isommassa ryhmässä. Etusivulla oli yleensä mainittu millä tunnetulla melodialla ne kuului laulaa, Suomessa se tarkoitti pitkään virsisävelmiä. Etnomusikologi Pirjo-Liisa Niinimäen mukaan 1600-luvulla kalevalamittainen runonlaulu oli korvautumassa uudenaikaisella riimillisellä lyriikalla ja melodioilla – osaltaan arkkiveisujen julkaisun kautta.²⁵

Suomessa arkkiveisut olivat 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuoliskolla leimallisen vakavia ja uskonnollisia.²⁶ Kirjoittajina oli usein papit, jotka kirjoittivat uusia virren sanoituksia vanhojen virsien melodialla laulettavaksi – mikä oli kaukana Britteinsaarten *broadside balladeista* sekä Saksan viihteellisistä *Bänkelliedeistä*.²⁷ 1600-luvun ja 1700-luvun alun arkkiveisujen ”uutisaiheet” käsittelivät esimerkiksi Ruotsin sotia ja kuningattaren kuolemaa. Usein uskonnollisuus yhdistyi sotatematiikkaan.²⁸

Suru-runot suomalaiset voi yhdistää arkkiveisuihin, vaikka se on julkaistu tyypillistä arkkiveisua pidempänä niteenä. Julkaisussa ei myöskään ole viitettä, että runoa olisi tarkoitus laulaa, mutta se voi johtua myös siitä, että perinteisen runon sävelmätyyppi on ollut kaikille tuttu.²⁹ Kalevalainen runoperinne oli laulettua. Laulettuna runojen karut aiheet ovat saaneet

---

²⁴ Enefalk 2013, 16.

²⁵ Niinimäki 2007, 19.

²⁶ Niinimäki 2007, 57.

²⁷ *Broadside ballad* kehittyi vanhemmasta minstrel- ja balladiperinteestä. Laulut saivat myöhemmin yhteiskunnallisempia, satiirisiakin sävyjä. *Bänkelliedejä* tai *Bänkelsangeja* esitettiin useimmiten torilla, usein rekvisiittana piirrettyjä tai maalattuja kuvia. Suomessa ja Ruotsissakin yleistyi 1700-luvun lopulta alkaen viihteellisempi arkkiveisukulttuuri. Saksassa varhaisempi termi *Zeitungslied* viittasi uutisaiheisiin lauluihin. Engl. *news ballad*. Ruotsin *skillingstryck* viittasi painotuotteen halpaan hintaan. Niinimäki 2007, 57; Brandtzæg 2021, 16; Ivánek 2022, 81.

²⁸ Niinimäki 2007, 74.

²⁹ Kallio et al. 2017, 400.

erilaisen sävyn kuin jos niitä on luettu yhteen kokoontuneena tai yksin. On mahdollista, että tekstiä on laulettu, lausuttu ääneen erilaisissa ryhmissä sekä luettu yksin. Runoelman alussa Calamnius viittaa kirjan ”lukijaan” (”Läpitze lukia”), mutta viimeisessä runossa toteaa: ”Wan mun puuttupi puheni, Laulu virteni lacapi[...].”³⁰

Magnus de la Gardien aloitteesta Ruotsissa perustettiin 1666 antikviteettikollegio, joka kehotti Suomen kirkkoherroja ja pappeja keräämään perinnetietoa ja kansanrunoja.³¹ Samaan aikaan Turun piispana 1664–1690 toiminut Johannes Gezelius vanhempi suhtautui vihamielisesti pakanalliseen loitsurunouteen, ja sitä kautta osaltaan kansanrunouteenkin, mutta hänen poikansa Johannes Gezelius nuorempi (Turun piispa 1690–1718) suhtautui kansanrunouteen myönteisemmin, ja pestasi jopa Mattias Salamniuksen sepittämään isänsä nekrologin kalevalamitalla.³² 1600-luvun lopulla kalevalamittaa hyödynsivät kristillinen opetusruno *Huonen-Speili* (1699) sekä Salamniuksen *Ilo-laulu Jesuxesta* (1690), eli sillä ei vaikuta olleen enää epäkristillistä leimaa.³³

Pohjois-Pohjanmaalla pappien kiinnostus kasvoi kalevalamittaista runoa kohtaan 1700-luvun alussa. Pentti Virrankoski arvioi, että innostuksen taustalla olisi ollut Oulun triviaalikoulun opettaja Olaus Lauraeus, joka opetti mm. Bartholdus Vhaëlia ja Zachris Lithoviusta.³⁴ Lauraeuksen opin tai vaikutuksen piirissä on ollut myös Gabrielin isä Joosef Calamnius, joka kirjoitti sovelletulla kalevalamitalla 1700-luvun alkuvaiheilla *Ilo laulu ylitzen sen sulaisen woiton...*, joka juhlisti Ruotsin sotavoimien voittoa Narvan taistelussa 1700.³⁵ 1600–1700-luvuilla kalevalaisen runomitan muotokieltä sovellettiin eri tavoin, ja jotkut käyttivät runoissaan myös loppusointuja, kuten Calamnius jonkin verran runoelmassaan.³⁶

---

³⁰ Calamnius 1734, 2, 25.

³¹ Sarajas 1956, 58–59.

³² Sarajas 1956, 69, 87.

³³ Kallio 2015, 12; Bastman et al. 2020, 29.

³⁴ Kalajoki 1999, 18; Lithoviuksen kalevalamittaisessa runossa *Suomalaisten sucucunnan, pohjalaisten peräcunnan, valituxet vaikeimmat* vuodelta 1718 ilmaistaan surua piispa Johannes Gezelius nuoremman kuoleman johdosta, mutta viitataan myös Turun ja Suomen vaikeisiin aikoihin. Lithovius 1718.

³⁵ Myös ko. runon tekijä nimimerkin I.G.H.S.:n takana oli epäselvä, mutta historioitsija Pentti Virrankoski päätteli tutkielmassaan *Kuka oli Narvan ilolaulun sepittäjä IGHS* (1968), että kirjoittaja olisi Joosef Gabrielinpoika Calamnius (k. 1716): Iosephus Gabrielis Haapajärviensis/haapajärveläinen Sacellanus (kappalainen latinan kielellä). Virrankoski 1968, 44; Kalajoki 1999, 18, 23–24.

³⁶ Kati Kallio kutsuu 1600-luvun oppineiden kalevalamittaisten runojen muotokieltä ”hybridiseksi”. Vasta Gabriel Porthan 1700-luvun lopulla määritteli tiukemmin kalevalamitan säännöt. Kallio 2015, 13–14, 18–19.

2.2 Historialliset arkkiyeisut ja sotapropaganda

Historiallisiksi arkkiyeisuiksi voidaan luokitella arkkiyeisut, jotka kuvasivat esim. nälkävuosia tai sotia. Sotiin liittyvissä teksteissä oli usein propagandistinen sävy: kuninkaan ja omien sotilaiden urheutta korostettiin ja vihollisia mustamaalattiin. Osa teksteistä oli vahvasti uskonnollisen retoriikan siivittämiä virsiä, osa kertovampia runoja. Suuren Pohjan sodan alkuvaiheissa Ruotsin sotamenestystä juhlistettiin. Narvan taistelun kunniaksi julkaistiin Calamniuksen *Ilo laulu ylitzén sen suloisen woiton...* lisäksi Andreas Aschelinuksen *Suomen IloÄäni, Ylitzén sen wertamattoman Woiton ... Narvan tykönä sinä 20. Päiwänä Marras Cuusa Wuonna 1700* (1706), joka oli vapaa suomennos jo 1701 julkaistusta *Sveriges fägneliud över den oförlitnelige seger vid Narva den 20 novembris anno 1700* -arkkiyeisusta. Runossa on jo kuvattu myöhemmistä Isonvihan kertomuksista tuttuja venäläisten väkivaltaisuuksia: renkien nylkemistä, naisten palasiksi repimistä, vauvojen tappamista: ”He eläwän miehen päald nahan pois weit, Ja Waimon he osixi jaoit: He lapsille kehdu myös haudoixi teit”.³⁷ Runossa korostui myös Ruotsin armeijan ja kristillisyyden yhteys, suurin osa säkeistä loppuu toteamukseen kuten: ”Me cuiteng Jumalas sodim” tai ”Näin Jumalam awull me sodim.”³⁸ Myös Aschelinuksen *Vscollinen uron=uhri/ Iumalalle caickiwaldialle cunniaxi...* -runossa kuvattiin Jumalan kaitselmuksessa voitokasta Ruotsin armeijaa.³⁹

Suuri Pohjan sota alkoi puolustussotana Puolan ja Venäjän hyökättyä Ruotsin valtakunnan alueille.⁴⁰ Joosef Calamnius kutsuukin *Ilo laulu ylitzén sen suloisen woiton...* -runon alussa Ruotsin joukot puolustamaan ”cawalaa jouckoa”, ”Wenäläistä Weri Coiraa” vastaan: ”Ruotsin cuulusa Cuningas, Hywä Herra Hertu Carle, Kiruhtawi kijntiästi, Awun canssa ahkerasti, Wainomiesten Wastuxexi”.⁴¹ Merkittävä voitto Narvan taistelussa sodan alkuvaiheessa toimi pitkään sotatahtoa kohottaen. Ruotsin eduksi koitunut lumimyrsky nähtiin Jumalan suorana apuna: ”Itze Ilman HERra JESUS, Aiwan autuas Jumala: Piti Pilwessä Käräjät, Selkiässä selwät neuwot”, ja toi Ruotsin avuksi tuulen ja tuiskun.⁴²

³⁷ Tarkiainen 1986, 221; *Sveriges fägneliud över den oförlitnelige seger vid Narva den 20 novembris anno* -teoksen versio: ”De drogo där drängarna huden utav och kvinnor i stycken de sleto, att vaggan ock blev där de nyföddes grav.” Tarkiainen 1986, 218.

³⁸ Tarkiainen 1986, 221–223.

³⁹ Aschelinus 1703.

⁴⁰ Lisäksi Tanska hyökkäsi Ruotsin liittolaista Holstein-Gottorpin herttuakuntaa vastaan 1700. Karonen 2020, 308–309.

⁴¹ Calamnius 1700–1705, 310.

⁴² Calamnius 1700–1705, 312.

Suuren Pohjan sodan pitkittyessä tyytymättömyys lisääntyi eri puolilla Ruotsia sotilaiden kuolemiin sekä verorasitukseen, ja sotaväkeen lähtemiseen löytyi vähemmän halukkaita.⁴³ Jo sodan alkuvuosina Kaarle XII:n sotainto herätti huolta ja kritiikkiä raatimiehissä sekä myös sotajohdossa, mm. Carl Magnus Posse kirjoitti, ettei kuningas välitä sotilaidensa kuolemasta ja että kuninkaan toimien perusteella sodasta tulisi ”pitempi ja vaarallisempi kuin koskaan kuvittelimme”.⁴⁴ 1713–1714 valtiopäivillä esitettiin tiukkaa kritiikkiä kuningasta kohtaan.⁴⁵ Sanottiin, että hän oli valmis uhraamaan valtakuntansa saavuttamattomien tavoitteidensa takia, ja ettei ole suurempaa epäonnea kuin olla kuninkaan johdettavana, jonka virheiden johdosta osa valtakunnan jäsenistä jää vihollisten käsiin, eikä kuningas salli heidän pelastamista.⁴⁶ Pappissäädyn edustaja Petrus Andreas Petri Turusta esitti helmikuun 4. 1714, että Venäjän kanssa pitäisi tehdä aselepo – tai muutoin näytti ”täydellinen tuho välittömältä”.⁴⁷

Lehdissä ja muissa painotuotteissa oli ennakkosensuuri, jolla ohjattiin tiedonvälitystä, eikä kuninkaan kritisoimista sallittu.⁴⁸ Myös arkkiveisut toimivat propagandana kuninkaan ja sodan puolesta, millä pyrittiin vaikuttamaan ihmisten toimintaan, arvoihin ja tunteisiin – vahvistamaan ja ylläpitämään kuuliaisuutta kruunulle. Kirkosta oli tullut 1600-luvun lopulla tiiviimmin maallista valtaa palveleva elin.⁴⁹ Johannes Gezelius nuorempi totesi saarnassa 1688, että ”kuningasta on pelättävä ja toteltava, koska Jumala on kuninkaat asemaansa asettanut.”⁵⁰ Saarnastuoleissa ja arkkivirsissä julistettiin vastoinkäymisten ja huonon sotamenestyksen johtuvan kansan syntisyydestä. *Yxi surullinen weisu Kyrön ja Pälkänehen sodasta* -arkkiveisussa julistettiin:

Woi! cuinga itze Herra On Meihin suuttunut, Syndeim tähden suurten, Meille
wihastunut. Woi! Isän hirmuisutta, Cuin asut Taiwahas; Biru sangen riemastunut, Sill'

---

⁴³ Fryxell 1857, 1–5; Lindeqvist 1919, 383; Esimerkiksi maaliskuussa 1710 Binnebergissä kuoli vouti talonpoikien pahoinpitelemänä. Västerbro 2021, 217–219; Suomen talonpoikien niskuroinnista, ks. Kujala 2001, 87–101.

⁴⁴ Västerbro 2021, 69–70.

⁴⁵ Kaarle XII oli kieltänyt valtiopäivien kokoontumisen hänen poissaollessaan, mutta Pultavan taistelun (1709) tappion jälkeen hän oli ollut jo useamman vuoden maanpaossa Osmanien valtakunnassa, ja valtiopäivät päätettiin järjestää 1713. Fryxell 1857, 151–152.

⁴⁶ Fryxell 1857, 158–159.

⁴⁷ "[...] en total ruin tilstunda". Thanner 1962, 814.

⁴⁸ Larsson 2009, 114–115; Västerbro 2021, 106.

⁴⁹ 1686 kirkkolaissa mm. määrättiin, että jumalanpalveluksen aikana luettiin saarnastuolista hallinnon asetuskokoelmia (*kungörelse*). Suuren Pohjan sodan aikana olivat sotauutisia. Reuterswärd 2001, 45, 55; Larsson 2009, 35–37; Tarkiainen 2022, 281–282.

⁵⁰ Laasonen 1991, 206.

olemme waiwas. Woi Ruotzin Rijki Raucka, Pahoin on sinun käyn'. O! Sinä Ihmisparca, Kadu ja käännny päin [Herraa].⁵¹

Samoin Israel Escholinin *Walitus wirsi, Suomen surkeudest/ wänein wallan alla/ kirjetettu yhdeld murheliseld Israelild Edomin lasten seas 1720* -arkkiveisussa korostetaan sitä, että sota ja vaivat ovat Jumalan asettamaa rangaistusta suomalaisten syntisyydestä:

Cas nyt wiha alcapi, Suomen kedoil synnein tähden cohta weri wuotapi [...] Jumal ei täll eräl tahron anda ilo, Suomalain Sull wan oll wiel sua cohtan Kiwas Herra Zebaoth, káske tehtä täl, weripellon päl, murhei suri, rumet tuhri, näin on Herran duomiot.⁵²

Yksilön vastoinkäymisten taustalla oli hänen syntisyytensä ja vastaavasti yhteisöä kohtaavien kriisien taustalla kollektiivinen syntisyys. Calamniuksen ja Escholinin tekstin selkeä ero on siinä, että Escholin mainitsee kristillisen sanomansa välissä lyhyesti yksityiskohtia sodankulusta, siinä missä Calamniuksella päähuomio on tapahtumissa, vaikka kristillisyyks on tekstissä vahvasti läsnä. *Suru-runot suomalaiset* julkaistiin sodan jälkeen, joten sen ei olisi tarvinnut toisintaa sotapropagandistisia piirteitä tai kuvata Kaarle XII-kuningasta arvostavassa valossa, mutta se asettuu edellä mainittujen historiallisten arkkiveisujen jatkumoon, eikä siinä esitetä kritiikkiä Ruotsin kruunun ratkaisuja kohtaan.

---

⁵¹ Colme Jumalista ja Lohdullista Wirttä, Ensimmäinen yxi surullinen Weisu Kyrön ja Pälkänehen Sodasta 1764, 3.

⁵² Escholin 1735, 3.

3 *Suru-runot suomalaiset historiallisessa kontekstissa*

3.1 Vainon ajat

Suru-runot suomalaiset -teoksen alussa Calamnius toteaa kirjaavansa näkemänsä ”waiwat waikkeimmat” muille muistoksi, korostaen omaa vaatimatonta rooliaan ja vajavaista muistia.⁵³ Teos etenee kronologisesti. Ensimmäinen ja pisin runo kuvaa seikkaperäisesti venäläisten sotilaiden ja kasakoiden ryöstöretkiä ja väkivaltaisuutta 1714–1715. Venäläiset tappoivat ja veivät kotieläimet, kaappasivat lapset ja nuoret orjiksi, raiskasivat naisia ja polttivat ihmisiä elävältä.⁵⁴

Muucalainen muulda maalda, Wenäjäldä wierahalda, Meidän maalla matkustaisa,
 Tuimudella tulduansa, Söi siat sikiöinensä, Caritzat Capainensa, Canat caicki caristeli,
 Cucon pojat curisteli, Löysi lehmät, löysi leiwät, Häwitteli Härkä laumat, Weipä Hewot
 heinicoista, Warsoinensa wainioista, Pani caicki cartanoisa, Peri puulle puhtahalle;
 Lapsi parat laattialda, Imewäiset istualda, Pojat äitin polwen pääldä, Pijcat pienet tuolda
 tääldä, Otti oi! oi! orjixensa, Ainoisixi aijoixensa; Waimot wallitzi wäkinin,
 Caunihimmat caiketickin, Sydämmellä surkialla, Miesten mielellä pahalla;
 Wanhimmaiset walkiahan, Pani pahoin paistumahan[.]⁵⁵

Asukkaita kidutettiin paljastamaan arvoesineiden sijainti mitä julmimmilla tavoilla: piiskaamalla, kiehuva vettä kurkkuun kaatamalla, kuumalla raudalla polttamalla, veitsellä viiltämällä, silmät puhkomalla ja ihmisiä ulos pakkaseen ilman vaatteita pakottamalla.⁵⁶ Calamniuksen kuvaamat asiat epäilemättä pohjaavat ihmisiltä kuultuihin todistuksiin ja kuulopuheisiin, siihen tietoon mitä hän on sota-aikana kuullut. Hän kuvaa omaa tunnereaktiotaan kertomiinsa asioihin: ”Oho suurta surkeutta! Oho waiwa waikiata! Weden wäändäpi werisen, Selkiöistä silmistäni, Hijen hiuxista hijopi, Poski päästä puseritapi [.]”⁵⁷

⁵³ Calamnius 1734, 1.

⁵⁴ Calamnius 1734, 3–4.

⁵⁵ Calamnius 1734, 3–4.

⁵⁶ "Kysyi: Cusa cuckarosi, Hohtawaiset hopiasi, Cusa cullat kirckahimmat, Cusa calut callihimmat, Cusa caicki cattilasi, Cusa Tiskisi tinaiset, Cusa punainen pucusi, Warsin Juhla waattehesi! Weden keitti kiehuwaxi, Cuumana curckuhun caasi, Silmät puhcoi Puucollansa, Taicka sotki Sormen canssa, Poltti raudalla racoille, Weitzellänsä wijleskeli, Selkänahan seitzemäldä, Syyttömäldä syndiseldä; Monda wirutti wilusa, Awoimesa ahwennosa [.]" Calamnius 1734, 4.

⁵⁷ Calamnius 1734, 5.

Calamniuksen runossa – kuten yleensäkin Isonvihan aikalaiskuvauksissa – väkivaltaisuuksien ja ryöstelyiden tekijöinä olivat kasakat. Suomen valtauksessa ja miehityksessä kasakat kuitenkin vastasivat vain n. 5–10 prosenttia venäläisistä joukoista (kasakoita n. 1650, venäläisiä yhteensä 25 000).⁵⁸ Kasakoiden toimintatavat poikkesivat järjestäytyneestä Venäjän armeijasta, ja heitä käytettiin erityisesti tiedustelu- ja vartiotehtävissä sekä äkillisissä hyökkäyksissä pienemmissä tai isommissa ryhmissä. Kasakat olivat palkkasotureita, ja heitä saattoi houkuttaa ylimääräiset ansiot vihollisten siviileiltä varastamalla. Vieraan vallan viljavarastojen ja hyötyeläinten takavarikoimiselle ja varastamiselle ei ollut selvää rajaa, lisäksi Venäjän armeijan säännöt sallivat tottelemattomien henkilöiden kiduttamisen ja heidän talojensa polttamisen. Aikakauden sodankäynnissä ravinnon takavarikointi, talojen ja ylimääräisten viljavarastojen tuhoaminen oli yleinen käytäntö. Alexey Shkvarovin mukaan kasakat käyttivät pelon lietsomista taktiikkana. He ilmestyivät taloon tai kylään äkillisesti vihellysten ja huutojen saattelemana, usein yöllä, saartaen piha-alueen tai kylän kaikista suunnista.⁵⁹

Calamnius kirjoittaa kuinka ”Kavallieri Generali”, eli Suomen venäläisjoukkojen ylijohdaja kenraali Mihail Golitsyn, vakuutteli, että mikäli väki palaisi koteihinsa ja normaaleihin toimiinsa ja maksaisivat verot, heitä kohdeltaisiin hyvin. Mutta kun kontribuutio (ylimääräinen vero, jota Ruotsin kruunukin oli kerännyt sota-aikana) oli maksettu, jatkui piinaaminen ja ryöstely.⁶⁰ Isonvihan kertomuksissa Golitsyn usein kuvataan hyvässä valossa, ja hänen pyrkimyksensä olleen hillitä joukkojensa ylilyöntejä. Sissi Stefan Löfvingin Päiväkirjassa todetaan, että ”Gallitzen” mestautti muutaman venäläisen upseerin, jotka olivat kaltoinkohdelleet talonpoikia hänen poissaollessaan.⁶¹

Calamnius kirjoittaa vanhaa kansanrunoa lainaten: ”Corwesa oli cotomme, Maantiellä majasiamme.”⁶² Christer Kuvajan mukaan monin paikoin Suomessa väki piilotteli metsässä vain lyhyitä aikoja venäläisjoukkojen kulkiessa alueen ohitse, mutta Pohjanmaalla piilopirteissä asuttiin kuukausia, jotkut jopa vuosia.⁶³ Hämeestä ja Satakunnasta maateitse evakkomatka Länsi-Pohjaa ja Ruotsia kohti kävellen tai hevoskyydillä oli pitkä.

---

⁵⁸ Suomessa oli pääasiassa atamaani Frolovin johtamia Donin kasakoita. Shkvarov 2009, 40.

⁵⁹ Shkvarov 2009, 46–47.

⁶⁰ Jo loppuvuodesta 1713 Golitsyn määräsi kontribuution Turun, Porin, Uudenmaan ja Hämeen lääneissä. Kujala 2011, 324; Calamnius 1734, 6.

⁶¹ Calamnius 1734, 9–10; Löfving 1865, 431.

⁶² ”Korvess' on minun kotini, Kalliolla kartanoni, Maantiellä minun majani, Turpehessa muut majani.” Kanteletar 1919, 178; Salokas 1923, 79.

⁶³ Kuvaja 2020, 43.

Pohjanmaalainen maaherra kuvasi marraskuussa 1713 kuinka useampi tuhat pakolaista oli seurannut vetäytyvän armeijan perässä Pohjanmaalle.⁶⁴

Metsissä ja erämaissa oltiin vähällä ravinnolla, mitä Calamnius kuvaa: ”Petäjistä, pellon siemen, Carwas leipä lehdiköldä, Mämmi männystä mäeldä, Suosta suolat, suurus jauhot, Warsin wehoista walitut, Wesi sääty särpimexi, Sinucka Sian lihaxi”. Ruokateemaa ryyditetään Raamatun viittauksella: ”Culki cuolema cotahan, Colochinti cattilahan.”⁶⁵ Säe on 1778 painokseen korjattu virheellisesti muotoon ”[k]olon heitti kattilahan.” Colochinti viittaa kolokvinti-kasviin (joissakin Raamatun käännöksissä villikurpitsa), jota Toisessa Kuningasten kirjassa nimeltä mainitsemaan mies laittaa ruokapataan tietämättä sen olevan myrkyllistä, mutta profeetta Elisa heittää sekaan jauhoja tehden ruoan ihmetekona myrkyttömäksi.⁶⁶ Calamnius kuvaa kuinka ihmiset söivät eläinten raatoja, joista nahatkin keitettiin. Hän viittaa myös ihmisten syöneen kuolleita ihmisiä, ja kuvaa kuinka sudet söivät lapsia, ja ”[w]ijsi muuta witzausta, Joit en saattane sanoa, Oli meillä orpanoilla, Herran coston cowan alla.”⁶⁷ Kuolemankeiton ja sudet voi nähdä symbolisina rinnakkaiskuvina lyhyesti mainitulle kannibalismille.

1600-luvun lopun nälkävuosilta löytyy muutama ihmissyöntiin liittyvä oikeustapaus.⁶⁸ Isonvihan aikaisesta kannibalismista on muutamia mainintoja aikalaisteksteissä. Jacob Falander kertoo kuulleen tapauksesta, jossa nälkäänäkevä perheenäiti sai ravintoa perheelleen järveen hukkuneista jäätyneistä ruumiista.⁶⁹ Tammelin vuoden 1718 almanakassa kirjoitti, että useassa paikassa oli löytynyt taikinakaukalosta teurastettuja ja järsittyjä lapsen ruumiita – joskin voi kyseenalaistaa kuinka luotettavalta kuvaus kuulostaa.⁷⁰ Ruumiinsyönti on ollut niin häpeällinen asia, että se on pyritty salaamaan eikä ole poikkeusoloissa välttämättä paljastunut. Kriisiaikana huhut ja tarinat ovat voineet toisaalta lähteä liikkeelle ilman todellisuuspohjaakin. Myöhemmässä kollektiivisen muistin narratiivin kehittämisessä

---

⁶⁴ Kuvaja 2020, 40–41.

⁶⁵ Calamnius 1734, 8; Calamnius 1778, 12.

⁶⁶ 2. Kuningasten kirja 4:38–41.

⁶⁷ "Moni raucka radot repi, Uudet wuodat wuoleskeli, Keitti kyllä kijruhusti, Syödäxensä syölähästi: Täytynyt täsä pacosa, Syödä toisten toisiansa, Cohden cuolleita cokia Raateleman ruumihia. Wijmein suostuit Sudet meihin, Pyysit päällemme poloisten, Monda piendä pehmucaista, Waiwaista waeldawaista, Söiwät lasta laitumella." Calamnius 1734, 8.

⁶⁸ Moilanen 2021, 334.

⁶⁹ Vilkuna 2005, 323.

⁷⁰ "Äfwen på åthskillige ställen äro små Barn funne döde widh detrågen, them the sleckt och gnagat." Tammelin 1718, 28; Vilkuna 2005, 241, 323. Vilkuna on tulkinnut *sleckt*-sanan muodossa *steckt* eli paistettu.

on olennaista se mitä korostetaan, mutta yhtä lailla se mikä unohdetaan – esim. liian traumaattisina tai häpeällisinä asioina.⁷¹

Toinen runo kertoo, kuinka kirkoissa tehtiin tihutöitä ja varastettiin arvoesineet: ”malmit” (tarkoittanee kulta- ja hopeaesineitä), maalaukset, kirjat ja kirkonkellot. Shkvarov kirjoittaa, että ajankohtana Donin kasakoiden asuinalueella oli rakennettu useita uusia kirkkoja ja pyhäkköjä, joihin anastetut kirkonkellot olisivat kallisarvoisia lahjoja.⁷² Kirkonkellojen vieminen osoittaa, ettei Venäjän armeijan johto kieltänyt arvoesineiden varastamista – kirkonkellojahan ei salassa pystynyt kuljettamaan pois maasta. Hautojakin kaivettiin Calamniuksen mukaan auki aarteiden toivossa. Hän kuvaa itkeneensä nähdessään haudasta ylöskaivettuja ruumiita. Hän mainitsee, että Paltamossa kirkko poltettiin ja ”mualla mulisti” eli tehtiin tuhoja.⁷³ Venäläiset pitivät luterilaisia vääräuskoisina, eikä kirkkoja kohtaan osoitettu mitään kunnioitusta, niitä käytettiin esimerkiksi hevostalleina.⁷⁴ Papitkin olivat erityisen simputuksen kohteena – osaltaan myös siksi, että Suomeen jääneet papit olivat alueelle jääneistä ihmisistä vauraimpia ja he olivat mahdollisesti piilottaneet omia tai kirkon arvoesineitä.⁷⁵

Siinä missä Calamnius jokaisen runon lopussa rukoilee ”Auta ainoa Jumala, Päästä Päiwistä pahoista!”, Bartholdus Vhaëlin 1714 kirjoittamassa *Suomen suruisen cansan, ynnä pohjan peräläisten, waikia walitus* -runossa vedotaan kuninkaaseen: ”Tule cullanen cotihin, Tuoppas rauha tullesansi!” —ja lupaa kuninkaalle, että jos tämä palaa, hän antaisi vähän omaisuutensa sekä ”Emmä juopusi enämpi, Emmä pahoja puhuisi, Emmä tyhmiä tekisi; Mutta pelwosa Jumalan, Mutta mielensä mucahan. Carttaisimma cartettawat, Tietyn tahtonsi tekisin.”⁷⁶ Eino Salokas vertaa sitä hätääntyneen lapsen lupauksiin hädän hetkellä.⁷⁷ Vhaël kuvaa runossaan myös vastaavia venäläisten väkivaltaisuuksia kuin Calamnius, ja Salokas uskoo runon olleen mallina Suru-runoja kirjoittaessa.⁷⁸ Sodan kauhujen kuvauksen taustalla kuultaa molemmilla vahva toive sodan loppumisesta.

---

⁷¹ Ks. esim. Jelin 2010, 62.

⁷² Shkvarov 2009, 47–48.

⁷³ Calamnius 1734, 9; Vanhan kirjasuomen sanakirja -verkkosivu, hakusanat: mulistaa, mullistaa.

⁷⁴ Viikuna 2005, 159–160.

⁷⁵ Viikuna 2005, 69, 82, 159–160, 177.

⁷⁶ Vhaël 1714, 8.

⁷⁷ Vhaël 1714, 3; Salokas 1923, 71.

⁷⁸ Salokas 1923, 74–75.

3.2 Miehityksen vuodet

Calamniuksen kolmannessa runossa kuvataan kuinka keväällä 1716 Karjalasta saatiin haettua siemenviljaa ja maata viljeltiin suurin ponnistuksin, usein ilman vetojuhtia. Venäläiset kuitenkin saapuivat perimään raskaita veroja. Runossa kuvataan myös venäläisten hyökkäystä Kajaaniin ja Kajaanin linnan räjäytystä.⁷⁹ Neljännessä runossa kerrotaan venäläisten etenemisestä Tornioon ja Lappiin syksyllä 1716, vaikka todellisuudessa se tapahtui jo helmikuussa. Suomalaiset sissit tekivät vastarintaa ja ryöstivät kasakoilta ryöstösaaliita ja verokuormia, minkä venäläiset kostivat rankaisemalla koko alueen asukkaita. Sissijoukot pakenivat Luulajaan ja Piitimeen.⁸⁰ Vastarinta oli riittämätöntä ilman kuninkaan määrätietoista apua: ”Eipä auttann ambuminen, Taittu wastahan tapella, Sillä Cuuluuisa Cuningas, CARLE waldias Wäkewä, Oli poisa Poikinensa, Wielä maalla wierahalla, HERra heittänyt wihansa, Cansahansa caatanunna.”⁸¹

Lyhyessä viidennessä runossa kerrotaan ”[w]enäläisen julman menon muutoxesta” 1717, kun muodostettiin venäläisten puolelle loikanneen ruotsalaisen Gustav Otto Douglasin johtama siviilihallinto, jossa siirrettiin verojen kerääminen paikallisille – usein se tarkoitti pappeja.⁸² Venäläisten joukkojen harjoittaman väkivallan uhka hellitti ja monet siihen asti metsissä eläneetkin palasivat maatiloilleen Pohjanmaallakin.⁸³ Calamnius viittaa siihen, että Venäjän hallinnon toiminnan muutos olisi reaktiota kuningas Kaarle XII:n paluuseen Ruotsiin. Kuudennessa runossa kerrotaan jo kuninkaan kuolemasta ”Halli-Fredrichin” (Fredrikshald, nyk. Halden) kaupungissa ”Juutin maalla” aivoihin ammuttuna.⁸⁴ Kuninkaan paluuseen oli asetettu valtaisia odotuksia, mutta ”mustat menot [...] muutuut mustemmaxi.”⁸⁵

Seitsemäs runo kuvaa Kaarle XII:n neuvonantajana toimineen saksalaisen Georg Heinrich von Görtzin toimia Ruotsin ongelmassa olevan talouden pelastamiseksi. Görtz mm. laittoi liikkeelle hätäseteleitä ja kuparisia hätärahoja.⁸⁶ Calamnius kuvaa Görtzin finanssitoimet

---

⁷⁹ Calamnius 1734, 10–12.

⁸⁰ Calamnius 1734, 12–13.

⁸¹ Calamnius 1734, 13.

⁸² Calamnius 1734, 14; Kuvaja 2020, 54–55.

⁸³ Viikuna 2005, 138–141; Kuvaja 2020, 55.

⁸⁴ ”Cuollut Culda-Cuningamme Haudattuna Haldiamme, Ammuttuna aiwon cautta, Juutin maalla Juuttahilda, Caunihin Caupungin alla, Halli-Fredrichin nimeldä.” Calamnius 1734, 15.

⁸⁵ Calamnius 1734, 16.

⁸⁶ ”Laski caicki lauckuhunsa, Yxin Caxin Carolinat, Pienet Culda-penningiset: Maahan rahoixi rakensi, Wasken palaiset walatti, Paperista parahimmat, Saadan marcan maxawaiset, Teki wisi willitystä, Cuusi muuta cummitusta.” Calamnius 1734, 16; Västerbro 2021, 320–322.

epäjumalallisina ja petollisina, ja hänen kohdanneen oikeutetun kohtalonsa mestauslavalla – Jumalan myötävaikutuksella:

Mutta Taiwahan talosta Herra näki näitä töitä, Piti waarin waiwastamme, Huolen hyvän huudostamme, Rijkkin pettäjän peräti, Maahan cuuluxi cumarsi, Böwelildä pölkyn päälle, Paxu caula catkaistihin. Näimbä wääräldä wähensi, Wallan Herra hurscahasti.⁸⁷

Görtz oli Ruotsissa vihattu henkilö, koska pitkittyneen sodan huonontunut taloustilanne ja sen johdosta tehdyt pakkokeinot laitettiin Görtzin syyksi. Häntä kohtaan oli helpompi purkaa turhautumista kuin kuninkaaseen.⁸⁸ Suomen tilannetta Görtzin toiminta ei pahentanut. Päinvastoin hän oli Ahvenanmaan rauhanneuvotteluissa 1718–1719 oleellisessa roolissa laatimassa rauhansopimusta Ruotsin ja Venäjän välille, mutta Kaarle XII hylkäsi sen. Görtz oli Ruotsin eliitin keskuudessa vihattu ja perusteet hänen teloittamiseksi maanpetturuudesta olivat hataria. Görtzistä tehtiin syntipukki, ja tarina hänestä ahneena petturina upposi kansaan, jota Calamniuskin toisti.⁸⁹

Kahdeksas runo kuvaa episodua, joka johti Calamniuksen vangitsemiseen. 1718 muutama alueen pappi yritti saada välitettyä Ruotsiin tietoa venäläisten liikkeistä Pohjanmaalla, mutta Vähäkyrön lukkari jäi venäläisille kiinni, ja hänelle kirjeen kirjoittanut kappalainen Andreas Affren koitti päästä piiloutumaan Calamniuksen luokse. Calamnius tuli pappijoukon mukana vangituksi, vaikka ei ollut osallisena vakoiluun. Miehiä pahoinpideltiin kuulusteluissa. Calamnius vietti 13 viikkoa vankeudessa Vaasassa ja Turussa, mutta säästi henkensä. Vöyrin pitäjänapulainen Andreas J. Ruth kuoli ruoskaniskuihin, Affren ja Vähäkyrön lukkari hirtettiin.⁹⁰

Yhdeksännessä runossa asetetaan toivoa kuningattareksi kruunattuun Ulriika Eleanoraan, jotta hän saisi rauhan rakennettua.⁹¹ Kymmenennessä runossa kuvataan Venäjän joukkojen maihinnousu Ruotsiin (1719–1720), missä korostuu materiaalin tuho, laivojen polttaminen ja arvoesineiden varastaminen.

---

⁸⁷ Calamnius 1734, 16–17.

⁸⁸ Vuoden 1689 Kassationsakt teki kuninkaan kritisoinnista rangaistavaa. Lockhart 2004, 131; Västerbro 2021, 229.

⁸⁹ Västerbro 2021, 320–321, 401.

⁹⁰ Calamnius 1754, sähköinen lähde; Jacob Falander: Berättelse om Österbottens öden under det långvariga Kriget ifrån 1700 til 1721, *Åbo Nya Tidningar* 24.12. 1789; Kalajoki 1999, 31–32.

⁹¹ Calamnius 1734, 20.

Sodan sytytät suruisen, Ricoit rauhan rakennuksen, Jota Cullainen Cuningas, Carle Wainaja wacainen, Tulduansa Turkin maalda, Maalda wihdoin wierahalda, Rackahasti rakendeli, Costannuxella cowalla.⁹²

Säkeessä voi nähdä tiettyä ironiaa (joskin se lienee kirjoittajan puolesta tahatonta): kaksikymmentä vuotta kestänyt sota oli tullut valtakunnan keskukseen, jota oli rakennettu suurilla kustannuksilla ja toisaalta sotiminen oli maksanut kovan hinnan. Kuningas oli viettänyt lähes koko aikuisikänsä sotarintamalla ja johtanut valtakuntaa kirjeiden välityksellä – eikä rauhan palauttaminen ollut hänen keskeisin tavoitteensa, vaan sotamenestys huolimatta sen vaatimista uhrauksista. Kuningas itse ehti kuolla ennen voittoa tai rauhaa.

Yhdennessätoista runossa toiveet kohdistuvat vuorostaan 1720 kuninkaaksi kruunattuun Fredrik I:seen. Erikoista on, että Ulriika Eleanooraan kohdistuu 9. runossa suurempi toivo rauhan palauttamiseen kuin Fredrikin kohdalla, vaikka runoa kirjoittaessa on ollut tiedossa, etteivät asiat muuttuneet Ulriika Eleanooran valtakaudella paremmaksi – mutta kyse voi olla kirjoittajan tietoisesta tyylillisestä ratkaisusta, jossa korostetaan tietyn hetken tuntoja.⁹³

Runossa Fredrik näyttyy passiivisena toimijana, ja toivo kohdistuu Jumalaan: ”Alammaisten autudexi, Jotka huiki häwennehet, Kotonansa köyhtynehet, Sortunehet Sodan alla: Rauha rackahin Jumala, Lepo meille mieluhinen, Anto suurin surun alla, Lahja olis onnellinen.”⁹⁴

Huomioitavaa on, että Calamniuksen kruunuun kohdistetuissa toiveissa ei ole sodan voittaminen, kuten sodan alkuvaiheen arkkiveisuissa, vaan rauhan sopiminen. Reinhart Koselleckin käsitettä soveltaen voi arvioida, että Calamniuksen, tai laajemmin suomalaisten, odotushorisontti oli kapea: vaikka pieni joukko papeista ennusti lopun aikoja, ja venäläisjoukot yrittivät saada suomalaiset sitoutumaan venäläisvaltaan vaatimalla uskollisuudenvaalaa tsaarille, usein väkivallalla pakottamalla, on valtaosa väestöstä luultavasti uskonut ja toivonut sota edeltävän rauhantilan paluuta Ruotsin vallan alaisuudessa.⁹⁵

Runoelman päätösosa kääntää huomion affektiivisesti runoilijan kehollisiin kipuihin. Hänen varpaitaan, sormiaan ja päätään särkee, kurkkua kuivaa, sydän hakkaa ja hengitys kulkee

---

⁹² Calamnius 1734, 21–22.

⁹³ Maurice Halbwachsian mukaan ajanjaksoilla voi olla erityinen sosiaalinen ja psykologinen ilmapiiri, ja Calamnius on mahdollisesti ajatellut, että sota-ajan tunnot välittyvät paremmin, jos niitä ei editoi liiaksi jälkeensä. Halbwachs 1980, 56.

⁹⁴ Calamnius 1734, 25.

⁹⁵ Koselleck 1985, 271–276; Vilkkuna 2005, 25, 147–148, 177–178, 331.

heikosti. Siinä henkinen tuska, huoli ja raskaat koettelemukset on kuvattu fyysisesti. Sen voi myös ajatella kuvaavan kirjoittajan intensiivisen kirjoitustyön jälkeistä raskuuden tilaa.⁹⁶ Jos joku on koko runoteoksen lausunut tai laulanut yhtäjaksoisesti, voi ajatella väsymyksen kuvauksen sopivan myös esiintyjään. Lopussa Calamnius kääntyy Jumalan puoleen ja pyytää Häneltä anteeksi, että ”lausun lapsen lailla, Alla angaran elämän, Poika parca puhun näistä, Walittanen waikiasti, Tuimista wihasi töistä, Costostasi kovimmista.”⁹⁷

Anteeksipyyntö kuvastaa ajan pappien ristiriitaista suhdetta ihmisten kärsimykseen: yhtäältä sen julistettiin olevan Jumalan rangaistusta, mutta toisaalta henkilökohtaisella tasolla he epäilemättä tunsivat myötätuntoa kärsiviä kohtaan, ja heidän työhönsä myös kuului lohdun tarjoaminen. Kristillisyyden historiassa Jumalalle kärsimyksistään valittamisella on pitkä kirjallinen historia Vanhan testamentin valitusvirsiä ja valituspsalmeista lähtien (esimerkiksi Psalmi 10, 69 ja 79) Jobin kirjaan. 1700-luvun alun pohjoinen luterilainen oikeaoppisuus vain oli linkittänyt Jumalan tahdon, kruunun vallan ja sotamenestyksen niin tiiviisti yhteen pyrkimyksenään hallita kansaa, että luontainen halu kärsimyksen loppumiseksi saattoi tuntua Jumalan tahdon vastustamiselta.

---

⁹⁶ "Sill on kipu kinttahas, Sillä vamma varpahas, Suoni sormia vetäpi, Peucalota pacottapi, Muret miellä muuttelepi, Aivoan ajatuttapi, Pää on kieleni kipiä, Cuiva curckuni käriä, Sydän rinnasa sysäpi, Hengi huonon huohottapi, Eipä raiku raskas rinda, Culje Curjan curcku torvi[.]" Calamnius 1734, 25–26.

⁹⁷ Calamnius 1734, 26.

4 Isonvihan ajan muisto

4.1 Rikottu luottamus ja isonvihan jäljet

Rauha sovittiin Venäjän kanssa 1721, ja Ruotsi menetti Inkerin, Viron ja Liivinmaan sekä Karjalan alueita, mm. Viipurin. *Suru-runot suomalaiset* jättää kuvaamatta 20 vuotta kestäneen sodan jälkeiset vaiheet: sodan haavoittamat ja traumatisoimat ihmiset, toisistaan vieraantuneet avioparit, sotapakolaisten ja sotilaiden paluun tuhattuun tai ränsistyneeseen taloon – tai kotitilalle, jossa asui tuntemattomia ihmisiä.⁹⁸ Venäjältä sotavankeja palasi vielä vuosia myöhemmin. Sodan traumojen hoitamiseen tai käsittelyyn oli aikakaudessa rajallisesti keinoja. Sodan jälkeen traumaattiset kokemukset suurelta osin tukahdutettiin, kun elämän ja yhteiskunnan jälleenrakentaminen vaati kaiken huomion.⁹⁹ Monilla oli mentaalisia ongelmia, jotka diagnosoitiin pakokauhukseksi tai melankoliaksi.¹⁰⁰ ”Mieleltään menneitä”, eli ihmisiä, jotka eivät pystyneet traumaattisten kokemusten takia toimimaan normaalielämässä suljettiin hospitaaleihin, mm. Kruunupyhyhyn.¹⁰¹

Alkoholinkäyttö oli lisääntynyt jo sodan aikana, mitä papit paheksuivat ja pitivät osaltaan syynä kansan vastoinkäymisiin.¹⁰² Sota ei ollutkaan parantanut kansaa synnistä, vaan paaduttanut heidät.¹⁰³ Sodan pitkittyessä pappien tapa julistaa seurakuntalaisten syntisyyden syyksi laajamittaiselle hävitykselle ja kärsimykselle vei luottamusta pappeihin kirkkokansan piirissä, kun vastoinkäymiset vain jatkuivat, eikä Jumala suojellut ihmisiä heidän hurskautensa tai kuuliaisuuden mukaan.¹⁰⁴ Pappeja kohtaan oli Suomessa myös syytöksiä siitä, että he olisivat olleet miehittäjien kätyreitä, kun monet olivat venäläisten pakottamana toimineet verojen kerääjinä, tiettävästi myös Calamnius.¹⁰⁵ Usealla papilla oli näkemys, että verojen maksaminen säästi kyläyhteisöä venäläisten väkivallalta.¹⁰⁶ Tiettyjä pappeja myös kiitettiin siitä, että olivat tehneet niin paljon yhteisönsä avuksi sota-aikana, ja monessa seurakunnassa toivottiin isonvihan aikana papin virkaa hoitaneen jatkavan tehtävässään, Ruotsiin pakoon lähteneiden pappien sijaan.¹⁰⁷ Calamnius osoitti *Suru-runot suomalaiset*

⁹⁸ Kuvaja 2020, 230–231, 242–243.

⁹⁹ Aminoff-Winberg 2007, 390.

¹⁰⁰ Vilkuna 2005, 479.

¹⁰¹ Vilkuna 2005, 479–480; Aminoff-Winberg 2007, 390.

¹⁰² Vilkuna 2005, 240.

¹⁰³ Salomies 1962, 104–105; Vilkuna 2005, 481; Aminoff-Winberg 2007, 389.

¹⁰⁴ Salomies 1962, 56.

¹⁰⁵ Kivivuori: Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852, 2005; Vilkuna 2005, 417–418, 432–435.

¹⁰⁶ Vilkuna 2005, 417, 432.

¹⁰⁷ Salomies 1962, 102; Laasonen 1991, 267, 271–272.

”hyvänsuoville suomalaisille”, minkä Vilkuna tulkitsee tarkoittaneen ihmisiä, jotka eivät osoittaneet vihamielisyyttä pappeja kohtaan.¹⁰⁸

Monet sotilaat olivat omaksuneet pietistisen näkemyksen rintamalla ja sotavankeudessa.¹⁰⁹ Pietismi oli herätysliike, jota kirkko oli pyrkinyt aktiivisesti tukahduttamaan 1600-luvun lopulta.¹¹⁰ Siinä korostui henkilökohtainen hengenenelämä ja Jumala-suhde kirkollisuuden sijaan. Vaikka kirkko oli menettänyt auktoriteettia kansan parissa, sai se sodan jälkeen takaisin autonomista päätösvaltaansa, kun yksinvaltaista poliittista järjestelmää purettiin.¹¹¹

Suomalaisten usko kuninkaan kykyyn suojella kansaa oli myös heikentynyt. Kruunu ei ollut välittänyt suomalaisten vetoomuksista rauhan puolesta, eikä Suomeen ollut varattu riittävästi sotaväkeä puolustukseen. Vilkunan mukaan isonvihan kokemukset synnyttivät pitkäkestoista herravihaa talonpoikaisväestössä.¹¹² Ruotsissa pakolaiset, jotka eivät puhuneet ruotsia olivat olleet ”vieraassa maassa” ja joutuneet elämään vaatimattoman pakolaisavun varassa.¹¹³ Suurin osa alueesta, jossa puhuttiin suomea, oli ollut venäläisten vainon alla, ja jaettu kärsimysten aika tulisi muotoutumaan yhdeksi osaksi suomalaisten yhteistä kertomusta ja historiaa. Isonvihan kokemusten voi nähdä osaltaan vaikuttaneen suomalaisen identiteetin vahvistumiseen. Calamniuksen teoksen nimessä ”suomalaiset” viittaa sekä yhteiseen kieleen että alueen väestöön kollektiivisesti.

1720-luvulla oikeudessa käsiteltiin maariitoja, omistusasioita ja viljelijät hakivat verovapauksia, ja kärjäpapereihin on taltioitu arvokas aineisto rahvaan väen kuvauksia karuista kohtaloistaan – joskin niiden kohdalla pitää huomioida, että henkilöille oli edullista liioitella omia kurjia koettelemuksiaan, jotta oikeudenpäättös olisi mahdollisimman suopeita heidän kohdallaan.¹¹⁴ Sota-aikana kirjapainot eivät olleet toiminnassa Suomen alueella, mutta 1730-luvulla painotoiminta jatkui, ja tuolloin julkaistiin useita arkkiveisuja vainon ajoista. Hylätyt ja tuhotut rakennukset oli saatu korjattua ja yhteiskunta oli palaamassa normaaliin tilanteeseen, joten kriisiaikojen käsittelyyn oli ehkä paremmin aikaa ja hieman etäisyyttä.

---

¹⁰⁸ Calamnius 1734, 2; Vilkuna 2005, 299.

¹⁰⁹ Larsson 2009, 221.

¹¹⁰ Laasonen 1991, 259–260.

¹¹¹ 1680-luvulla säädetyt muutokset, joissa kuningas sai määräysvallan tuomiokapitulin ylitse piispojen ja kirkkoherrojen nimityksissä kumottiin. Papiston säätyerioikeudet vahvistettiin 1723. Salomies 1962, 122–123.

¹¹² Vilkuna 2005, 378.

¹¹³ Salomies 1962, 108; Aminoff-Winberg 2007, 35–37.

¹¹⁴ Kuvaja 2020, 30.

Vilkuna kirjoittaa, että papit kuvasivat Isonvihan tapahtumia pääasiassa pappissäädyn kollektiivisten vastoinkäymisten kautta.¹¹⁵ Sodanjälkeisissä teksteissä sen voi nähdä osaltaan puolusteluna rahvaan syytöksiä kohtaan. Kuitenkin pääasiassa pappissäädyn piiristä löytyi kirjoittajat, jotka parhaiten kuvasivat suomalaisten vastoinkäymisiä säätyrajojen yli, kuten Calamnius ja Vhaël. Jo sota-aikana Ruotsiin paennut pappi ja Turun akatemian professori Laurentius Tammelin (1669–1733) painoi ruotsinkielisiä almanakkoja Tukholmassa. Vuosien 1717 ja 1718 almanakkoihin hän lisäsi kalenteritietojen oheen pitkät selostukset 1714 tapahtumista: omia havaintojaan ja kokemuksiaan pakomatkasta Ruotsiin, sekä samankaltaisia välillisesti kuultuja tapauskuvauksia kuin Suru-runoissa. On mahdollista, että Tammelinin almanakkatekstit ovat olleet yksi Calamniuksen tiedonlähde.

Tammelinin tekstien kautta myös Ruotsissa kuultiin Suomen karusta tilanteesta. Sitä koitti tuoda julki myös Daniel Juslenius 1715 Västeråsin gymnaasissa pitämässään latinankielisessä puheessa *De Miseriis Fennorum* (Suomen onnettomuus). Hän pyrki kumoamaan näkemyksen siitä, että Suomen valtaus johtuisi suomalaisten vähäisestä vastarinnasta ja vähäisestä kruunun asevoimien auttamisesta.¹¹⁶ On vaikea arvioida, oliko tuollainen näkemys yleinen ruotsalaisissa keskusteluissa. Myös Carl Serlachius, joka oli Viipurista maanpaossa oleva ylioppilas, lausui Ulriika Eleonooran kruunauksen kunniaksi järjestetyssä juhlassa pitkän runon, jossa muistutti juhlakansalle isonvihan kauhuista Suomessa: ”Edessä silmäimme nyt koirankuonolaiset, tataarit ja kalmukit, kasakat raiskaavat nadot ja tyttäret ja vaimot, vallasnaiset ja äidit, morsiot, ja miehet paiskaavat ne piinapenkkeihin tai heitä kartanolla ne kärventelevät tulella nuotiolla.”¹¹⁷ Sota-aikana liikkui huhuja, että kalmukit söivät tappamiaan ihmisiä.¹¹⁸

Serlachiuksen runossaan mainitsevat koirankuonolaiset ovat yleinen aihe myöhemmässä isonvihan aikaan liittyvässä suullisessa tarinaperinteessä. Mouhijärveläisessä tarinassa kerrotaan, että ne olivat ”puoli ihmistä ja toinen puoli koiraa, jolla oli ihmisen ruumis mutta koiran pää ja aistimet”.¹¹⁹ Kuhmoisista kerätyssä tarinassa kuvataan, että ne ”kulkivat neljällä

---

¹¹⁵ Vilkuna 2005, 294.

¹¹⁶ Juslenius 2022, 104–110.

¹¹⁷ Vapaa suomennos: Toivo Lyy. Enckell 1963, 401–402. ”Siälf widerwaro se med tusend Hierte-Suckar Sin Möya, Fräncka, Fru, sin Dotter, hustru, Moor, Af skändeliga Djurs-bakade Calmucker, Cosack och Tattar-back wäldnödigas til Hor; Se Fader, Son, Husbonde, Dräng, Blods-Fränder, Svågrar, Bröder Binds -sträckas, martlas hårdt och smökas uppå göder.” Serlachius 1719, 7.

¹¹⁸ Vilkuna 2005, 314.

¹¹⁹ Tarkiainen 1986, 309. Kansanrunousarkistoon on kerätty tarinoita vainolaisten väkivaltaisuuksista esim. ”Vainolaiset kiduttavat ja murhaavat” ja ”Vainolaiset ryöstävät ja polttavat” -kategorioiden alle.

jalalla niin kuin koirat, ja niillä oli ollut karvaiset kasvotkin, aivan kuin koiralla, koiran kuonolaisiksi niitä oli kutsuttukin, ne olivat haistelemalla tunteneet ihmisen jäljet maantiellä ja lumella, ja sitten ajaneet ihmistä takaa, aivan kuin jänistä.”¹²⁰ Kertomuksissa koirankuonolaiset usein liitetään kalmukkeihin.¹²¹ Kari Tarkiaisen mukaan venäläiset käyttivät koiria piilossa olevien ihmisten etsimiseen, ja tarinat saattaisivat osaltaan liittyä siihen.¹²²

Kansan kokemuksista isonvihan ajalta välittyi suullisesti muistitietoa, jota on säilynyt 1900-luvulle asti – mutta kuten koirankuonolaistarinat osoittavat, niissä on ajan myötä yksityiskohdat muuttuneet, tarinat sulautuneet toisiinsa ja ne ovat saaneet fiktiivisiä sävyjä. Kirsti Salmi-Niklander kirjoittaa Raphael Samuelin ja Paul Thompsonin näkemyksiin viitaten, että muistitiedossa myyttiset elementit eivät kumoa kerrotun totuusarvoa, vaan tieto todellisista tapahtumista voi välittyä myyttisten aiheiden kanssa rinnakkain.¹²³

Isonvihan tapahtumiin palattiin 1700-luvun myötä muistopuheissa ja -kirjoituksissa, seuraavien sukupolvien kirjatessa ylös vanhempiensa ja isovanhempiensa tarinoita. Varhaisimmissa suomalaisissa sanomalehdissä julkaistiin 1770- ja 1780-luvuilla isonvihan kokemusten kuvauksia, mm. Jacob Falanderin *Berättelse om Österbottens öden under det långvariga Kriget ifrån 1700 til 1721*. 1800-luvun jälkipuoliskolla isoviha oli monen varhaisen suomalaisen romaanin ja tietokirjan aiheena.¹²⁴

4.2 Suru-runojen jälkimaine ja kollektiivinen kertomus

Kalajoen mukaan ei ole säilynyt tietoa *Suru-runot suomalaiset* -ensipainoksen painosmäärästä tai sen saamasta reaktiosta, mutta hän otaksuu sen herättäneen kiinnostusta ainakin oppineiden parissa.¹²⁵ Suru-runojen kummassakaan painoksessa ei ole mainittu kirjoittajaa, ja mikäli se alkujaan oli kohdeyleisölle tiedossa, 1800-luvulle tultaessa se oli unohtunut: muun muassa Julius Krohnin *Suomenkielinen runollisuus Ruotsinvallan aikana* (1862) ja Yrjö Koskisen *Lähteitä ison vihan historiaan* (1865) -teoksissa runoelma mainitaan ilman tekijän

¹²⁰ Tarkiainen 1986, 309.

¹²¹ Tarkiainen 1986, 309.

¹²² Tarkiainen 1986, 309–310.

¹²³ Salmi-Niklander 2022, 140.

¹²⁴ Mm. Fredrika Runebergin *Fru Catharina Boije och hennes döttrar* (1858), Johan Calamniuksen *Taivalkoski* (1864), Pietari Päivärinnan *Seurakunnan kosto - muistelmia ison-vihan ajoilta* (1867) sekä Zachris Topeliuksen *Helsingfors Tidningar* -lehdessä vuosina 1851–1866 julkaistuissa *Fältskärns berättelser (Välskärin tarinat)* yhtenä aiheena.

¹²⁵ Kalajoki 1999, 36–37.

nimeä. Henrik Gabriel Porthan siteeraa Calamniuksen myöhempää runotuotantoa *De poësi Fennica* (1766) -teoksessa, mutta ei mainitse Suru-runoja.¹²⁶ *Lähteitä Isoon vihaan* -kirja kokosi yksiin kansiin aikakauden kirjeitä, asiakirjoja, Stefan Löfvingin päiväkirjat sekä tuntemattoman tekijän *Suru-runot suomalaiset* -runoelmasta ensimmäiset kahdeksan runoa. *Päivätär*-lehdessä julkaistiin samana vuonna Koskisen kirjasta lainaten Suru-runoista ”pari vanhaa runoa, jotka mielestämme ansaitsevat tulla yleisemmin tunnetuiksi rahwaassaki, jolle mainittu kirja on tuntematon.”¹²⁷ Vuonna 1897 Aukusti Robert Niemi sai Suru-runojen omaelämäkerrallisia aineksia muihin lähteisiin vertaamalla yhdistettyä Calamniuksen niiden tekijäksi. Christfried Gananderin käsin kirjoitetussa vihossa on runonkatkelmia merkinnällä ”Calamni Suru-Runot” ja em. Falanderin teksti *Berättelse om Österbottens öden under det långvariga Kriget ifrån 1700 til 1721* kertoo aiemmin kuvatuista tapahtumista pappien vankeuteen liittyen.¹²⁸ Niemi julkaisi Suru-runot 1897 kirjassa *Kaksi kansanrunokokoelmaa viime vuosisadalta ynnä ”Suru-Runot Suomalaiset”*.

Suru-runot suomalaiset mainitaan arvostavasti useissa aikakauden kirjallisuushistoriaa tai historiaa käsittelevissä teksteissä ja sitä on siteerattu useissa isoavihaa käsittelevissä historiategoksissa siitä lähtien, kun Koskinen sen on toimittamassaan kirjassa julkaissut. Lyhyempiä tai pitempiä osia siitä on julkaistu monessa muussakin kirjallisuudenhistorian ja aikalaislähteiden kokoelmateoksessa.¹²⁹ Viljo Rauta toteaa *Isoviha* (1943) -kirjassa, että runot ”antavat vainon ajasta niin elävän ja täydellisen kuvan, ettei historioitsijan ole sitä syytä enää kovastikaan korjata.”¹³⁰

Kollektiivisen tai kulttuurisen muistin piiriin liittyviä aiheita, kuten sotia ja kansallisia tragedioita, voidaan myöhemmin käyttää osana muistin politiikkaa tai historiapolitiikkaa.¹³¹ Isonvihan väkivaltaisuuudet ovat vahvistaneet viholliskuvaa venäläisistä ja isonvihan kertomukset nousevat esiin kriisiaikoina, esim. 1941 Veli Villehartti *Turun sanomissa* syyskuussa 1941 siteerasi *Suru-runot suomalaisten* säkeitä ja totesi, että ”silloinen Suomen kansa sai tuta”, ettei venäläisten sanoihin ole uskomista, ja ettei venäläiset ole päässeet

---

¹²⁶ Porthan 1766, 7,19. Runokokoelma *Vähäinen Cocous Suomalaisista Runoista* (1755) julkaistiin Calamniuksen kuoleman jälkeen, se sisälsi mm. neljä häärunoa, kaksi hautajaisrunoa sekä muuta tilapäärunoutta. Se oli ensimmäinen suomenkielinen runokokoelma. Krohn 1897, 148; Hultin 1906, 317–318.

¹²⁷ Pari vanhaa runoa Ison vihan ajoista. *Päivätär* 28.10. 1865.

¹²⁸ Niemi 1897, 58–59.

¹²⁹ Tutkielmassa mainittujen lisäksi esim. Jaakko Gummerus: *Muistelmia Ison Wihan ajoilta* (1913).

¹³⁰ Rauta 1943, 83.

¹³¹ Kivimäki & Tepora 2024, 144.

”hävityshalustaan vuosisatojen kuluessa”, vaan ”Stalinin&kumppanien 'konsortiossa' ne ovat kehittyneet huippuunsa.”¹³²

Isoviha on noussut suomalaisten kollektiiviseen muistiin etenkin silloin, kun poliittinen suhde itänaapuriin on ollut erityisen jännittynyt, esimerkiksi Venäjän hyökätessä Ukrainaaan 2022.¹³³ Jussi Jalonen kritisoi *Ennen ja Nyt* -lehdessä 2023 vuosisatojen takaisten isonvihan tapahtumien nostamista osaksi historiapolitiikkaa.¹³⁴ Nähdäkseni historioitsijan kritiikki havainnollistaa akateemisen historiankirjoituksen ja kollektiivisen muistin eroa: isonvihan tarinat ovat osaltaan olleet synnyttämässä kansan muistissa ajatusta ikaikaisesta vihollisesta ja uhasta tavalla, joka ei vastaa historian tutkimuksen näkemystä.

Vaikka Isonvihan aikana vastoinkäymisiä ja kärsimystä kohtasi suuri osa suomalaisista, ja se oli siinä mielessä jaettu katastrofi, oli sodan jälkeen eri kansanosien välillä jännitteitä, esimerkiksi pappeja kohtaan, ja rahvas saattoi kokea tulleen huomioimatta viranomaisten osalta. Sotilailla, pakolaisilla, sotavangeilla, sotaorjilla, piilopirteissä piileskelevillä maanviljelijöillä, sisseillä ja papeilla oli käytännössä tyystin erilaiset kokemukset sotavuosilta, mutta normaalielämän vuosikausiksi rikkonut kriisin kokemus yhdisti yli alueellisten ja säätykohtaisten rajojen. Suuren Pohjan sodan ja isonvihan aikakauteen sopii kirjallisuudentutkija Anne Fuchsin käyttämä termi '*impact event*', millä hän tarkoittaa historiallista tapahtumaa, joka särkee väkivaltaisesti seismisellä voimalla sosiaalisen, kulttuurisen ja materiaalsen maailman ihmisen ympärillä. Se on usein yksilöille traumaattista, ja jättää yhteisöön mahdollisesti kollektiivisen trauman tai "historiallisia haavoja". Fuchsin mukaan tapahtumia ei voi erottaa siitä, miten ne tulkitaan.¹³⁵

Jo sota-aikana levisi suullisesti tarinoita ja todistuksia kasakoiden väkivaltaisuuksista ja suomalaisten vastoinkäymisistä. Muutamat kirjoittivat niitä ylös, ja koostivat useista suullisista todistuksista kollektiivista kertomusta. Tekstit osaltaan vaikuttivat kansan muistiin tapahtumista, samaan aikaan kun suulliset tarinat levisivät. Ajan myötä kertomukset muuttuivat, kommunikatiivinen muisti kehittyi kollektiiviseksi tai kulttuuriseksi muistiksi, ja

---

¹³² "Suru-runot suomalaiset", *Turun sanomat* 13.9. 1941.

¹³³ Esim. Venäläisten hirmuteot ja raaka miehitys isonvihan vuosina Pohjanmaalla olivat kansanmurha –Miksi Venäjä sotii yhä samoin menetelmin nyt Ukrainassa? Seura 6.11.2022.

¹³⁴ Jalonen 2023, 116–17.

¹³⁵ Sosiologi Jeffrey C. Alexander määrittelee kulttuurisen trauman tapahtumaksi, joka jättää lähtemättömät jäljet yhteisön ryhmätietoisuuteen ja muistiin, sekä vaikuttaa sen identiteettiin perustavanlaatuisesti ja pitkäkestoisesti. Alexander 2004,1; Fuchs 2012, 10; Assmann 2015, 86–89.

1800-luvulla siitä tuli osa nationalistista historiaa, vaikka Venäjän vallan alaisuudessa teeman käsittely oli hankalaa.

Isoviha on suomalaisessa kollektiivisessa muistissa erotettu Suuren Pohjan sodan laajemmasta historiasta. Isonvihan narratiivista on jätetty pois inkeriläisten ja Baltian maiden kohtaamat vainot edeltävinä vuosina, tai hyökkäykset Ruotsin kaupunkeihin 1719. Vastaavasti Ruotsissa isoviha ei kuulu kollektiivisen historian kokemukseen – osaltaan myöhempien valtiorajojen takia, mutta tapahtuma-aikanakin sille osoitettiin Ruotsissa vähän huomiota suhteessa sen mittaluokkaan. Kylien tuhoaminen ja resurssien anastaminen oli aikakauden sodankäynnissä yleistä, ja Ruotsin joukot harjoittivat niitä yhtä lailla, kuten Kuvaja ja Tarkiainen muistuttavat – mutta se ei ihmisten kärsimystä luonnollisesti vähentänyt.¹³⁶ Kaksikymmentä vuotta kestänyt sota ja liki kymmenen vuotta jatkunut miehitysaika oli kuitenkin poikkeuksellinen vastoinkäymisten ajanjakso Suomen alueen historiassa.

Nykyinen kollektiivisen muistin näkemys isostavihasta on monelta osin yhdenmukainen *Suru-runot suomalaiset* -runoelman kuvauksen kanssa painopisteineen. Runoelman vaikutusta isonvihan historiakuvan kehittymiseen 1700-luvulla on mahdotonta arvioida kaiken muun aikakaudelta säilyneen muistitiedon ja dokumentaation rinnalla, eikä ole todisteita runoelman erityisestä suosioista. On mahdollista, että se ei ole levinnyt pientä lukijakuntaa laajemmalle. Vertailun vuoksi arkkiveisusta, joka sisälsi virren *Yxi surullinen weisu Kyrön ja Pälkänehen sodasta* julkaistiin 1700-luvun mittaan ainakin kymmenen painosta, mikä osoittaa sen olleen suosittu – ja samalla myös sen, että isonvihan kokemusten käsittelylle on ollut kiinnostusta yhteislaulun merkeissä. 1800-luvun jälkipuoliskolla useat kirjallisuuden ja historian tutkijat nostivat *Suru-runot suomalaiset* -teoksen unohduksista ja sen jälkeen se on vaikuttavana aikalaiskuvauksena osaltaan ollut muovaamassa 1800-luvun jälkipuoliskolta eteenpäin isonvihan kollektiivista muistoa aikana, jolloin kansallista historiakuvaa on luotu.

---

¹³⁶ Aleida Assmannin mukaan kansalliset narratiivit rakentuvat sankarillisten tekojen tai sankarillisen kärsimyksen varaan, ja vähemmän jalot asiat jätetään pois narratiivista. Assmann 2015, 84; Kuvaja 2020, 257–258; Tarkiainen 2022, 303.

5 Lopuksi

Kandidaatintutkielmani tavoitteena on ollut selvittää, miten Gabriel Calamniuksen *Suru-runot suomalaiset* -runoelma kuvaa isonvihan tapahtumia, miten se asettuu osaksi aikansa kirjallisuutta ja myöhempää isonvihan kollektiivista muistia. Olen tutkinut teosta lähiluvun kautta kirjallisessa ja historiallisessa kontekstissa. Pohjanmaalla opettaja Olau Laureauksen vaikutuksesta 1700-luvun vaihteessa kirjoitettiin paljon kalevalamittaisia runoja, myös Suuren Pohjan sodan tapahtumista (muiden muassa Bartholdus Vhaël, Zachris Lithovius sekä Joosef ja Gabriel Calamnius). Aikakautensa historiallisten arkkiveisujen tapaan Suru-runot yhdisti sodan ja uskonnon toisiinsa: sotamenestys oli Jumalan kaitselmusta, huono menestys ja vastoinkäymiset johtuivat kansan syntisyydestä – ei Kaarle XII:n sotapolitiikasta. Suru-runojen kohdalla näkemys luo tietyn ristiriidan siinä kuinka Calamnius kuvaa kansan kärsimyksiä tunteikkaasti myötäeläen, mutta samalla taustalla on ajatus siitä, että niiden takana on Jumalan rangaistus. Sodan jälkeen papit menettivät arvovaltaa Suomessa edellä mainitun syntisyyden saarnaamisen takia sekä sen tähden, että he olivat toimineet pakotettuina venäläisten veronkerääjinä.

Suru-runot suomalaiset dokumentoi historiallisia tapahtumia ja kuvaa yksityiskohtaisesti venäläisten sotilaiden suomalaisiin siviileihin kohdistamaa väkivaltaa ja suomalaisten selviytymistä vaikeuksien keskellä: piilopirteissä piileskelemistä, hätäravinnon varassa selviytymistä, ja harvinaisissa tapauksissa jopa kannibalismiin turvautumisesta eloonjäämistäistelussa. Suru-runoissa, kuten myös Vhaëlin ja Israel Escholinin arkkiveisuissa, keskeisenä on toive rauhasta, jota toisteisesti toivotaan niin kuninkaalta kuin Herralta.

Isonvihan ajan muistitieto levisi pääasiassa suullisten todistusten ja kertomusten kautta, ja *Suru-runot suomalaiset* oli yksi harvoista painotuotteista 1730-1740-luvuilla, jotka dokumentoivat muistitietoa ja kokemuksia kirjallisesti, mutta ei ole erityisiä todisteita siitä, että runoelma olisi oleellisesti vaikuttanut kansan käsitykseen isostavihasta 1700-luvulla. Teoksen esittämisestä, suosioista tai vastaanotosta ei ole löytynyt tietoa.

Teoreettisena viitekehyksenä tutkielmassa on ollut Maurice Halbwachsinkin sekä Aleida ja Jan Assmanninkin teorit kollektiivisesta muistista. Luvussa 4.1 kuvasin laajemmin isonvihan ajan suullista muistikulttuuria, tai kommunikatiivista muistia, ja sen muuttumista ajan myötä kirjoitetuksi kulttuuriseksi muistiksi, joka 1800-luvun puolivälistä eteenpäin muuttui osaksi kansallista tarinaa ja historiankirjoitusta. Seuraavina vuosikymmeninä kirjallisuuden- ja

historiantutkijoiden uudelleenlöytämä *Suru-runot suomalaiset* julkaistiin osittain tai kokonaan lukuisissa kirjallisuushistoriallisissa ja historiaa käsittelevissä julkaisuissa, mikä kuvastaa sen kiinnostavuutta tuossa ajassa.

Tutkielmassa olen keskittynyt Calamniuksen runoelmaan, mutta Suuren Pohjan sodan ja 1700-luvun historiallisia arkkiveisuja voisi tutkia laajemminkin historiantutkimuksen näkökulmasta. Aineiston vertaaminen tai yhdistäminen 1740-luvun Hattujen sodan ja pikkuvihan arkkiveisuihin voisi tuoda uutta näkökulmaa aiheeseen ja kriisiajan kokemukseen. Tutkimuskirjallisuudessa oli viittauksia siihen, että osa papeista ja kansasta uskoi raamatullisten Lopun aikojen koittavan. Ilmiön yleisyyttä voisi tutkia tarkemmin. Isonvihan aikaa käsittelevien arkkiveisujen saamasta vastaanotosta olisi kiinnostava saada lisää tietoa, samoin historiallisten arkkiveisujen esittämistilanteista, mutta on mahdollista, että niistä ei löydy aineistoa lisätutkimukseen.

Isonvihan aika nousee usein kansallisessa muistissa esiin poliittisesti jännittyneinä aikoina, todistamaan julman vihollisen olemuksesta, mutta nähdäkseni Suuren Pohjan sodan ja isonvihan historia havainnollistaa ylipäänsä sodan brutaaliutta ja raskasta hintaa. Calamnius kuvaa siviilien kärsimystä sodan ja miehityksen keskellä, yhteiskunnan ja normaalielämän romahtamista ja selviytymistäistelua armottomissa oloissa. *Suru-runot suomalaiset* on kaunokirjallisesti vaikuttava teos, sekä runokielen että sisällön käsittelyn ansiosta. Sen tunnevoimainen ilmaisu on auttanut myöhempiä polvia eläytymään isonvihan ajan ihmisen asemaan. Aikalaistodistuksena se tarjoaa ikkunan menneisyyteen, samalla kun se on osa kerrostunutta kollektiivista muistia.

Lähteet

Painetut lähteet

Calamnius, Gabriel: *Suru-runot suomalaiset ... Wuonna 1720*. Turku, 1734.

<https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2022061446244>

Calamnius, Gabriel: *Suru runot suomalaiset/ waiwoista walittawaiset, polosella Pohjan maalla, Ruotzin rannoilla, rajoilla, wallan alla wenäläisen witzan Herran hurskaiṃan, kijruhulta kirjotetut muille muistoxi jätetyt, nämät waiwat nähneheltä Pohjan maalla poikaselta. Wuonna 1720*. Vaasa, 1778.

<https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2017-00012177>

Aikalaislähteet

Aschelinus, Andreas Henrici: Suomen ilo=ääni/ ylitzen sen wertamattoman woiton/ iolla se caickiwaldias Iumala on pyhästä tahdostans meidän caickein armollisimman cuningam ja herram/ cuningas Carl XII. Narvan tykönä sijnä 20. päiwänä marras cuusa vuonna 1700 siunanut. Suomen kielen sitellä cocon pandu/ Merckellin kirjapaino, Turku 1706.

<https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2017-00015039>

Aschelinus, Andreas Henrici: Vscollinen uron=uhri/ Iumalalle caickiwaldialle cunniaxi/ nijn myös sille suuri=waldialle/ woittamattomalle ja meidän caickein armollisiṃalle cuning. ja herrallem/ cuningas Carlalle XII. Ioxi cuxi toiwotuxexi/ hänen cavalita/ julmia ja werta janowaisia wihamiehiäns wastan hartailta rucouxilla ulos wuodatettu vuonna jälken meidän wapahtajam Iesuxen Christuxen lihaan tule misen 1703. 9. april. Caickein nöyrimmältä palwelijalda And: Aschelin. Johan Winterin kirjapaino, Turku 1703.

<https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2017-00015038>

Biblia, se on coco pyhä Ramattu suomexi, wastudest ojettu alcuramattuun, hebrean ja grecan jälken: esipuhetten marginaliain, concordantiain ja registerein canssa. Johan Winterin kirjapaino, Turku, 1685.

<https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201708298245>

Cajanus, Johan: Yxi hengellinen weisu/ iosä tämän mailman catowainen meno edespannan/ nijn myös cuinga ihminen cuolemata wastan itziäns lohduutta taita. Coconpandu m. Joh. Cajanuxelda. Turku, 1683.

<https://www.doria.fi/handle/10024/145325>

Calamnius, Joosef (I.G.H.S.): Ilolaulu Narvan voiton johdosta. Suomen kirjallisuuden antologia. kansanrunous ja Ruotsin vallan aika. (Toim.) Kai Laitinen & Matti Suurpää. Otava, Helsinki 1963. Alun perin ilmestynyt 1700–1705. 310–313.

Colme iumalista ja lohdullista wirttä, ensimmäinen Yxi surullinen weisu Kyrön ja Pälkänehen sodasta. Woi! cuinga itze Herra [et]c. Weisatan cuin: Ah Herra! meidän syndim ombi sun edesäs/ ia [et]c. Toinen Yhden köyhän leski=waimon walitus=wirsi. Woi! woi minua waimo parca/ woi wieras [et]c. Weisatan cuin: Mailmas tääll' murhe waiwaa [et]c. Colmas. Kijjetty Iumala [et]c. Weisatan cuin: O! hywä Iumala, iold' [et]c. 1764.

<http://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2017-00014839>

Escholin, Israel: Walitus wirsi, Suomen surkeudest/ wänein wallan alla/ kirjojettu yhdeld murheliseld Israelild Edomin lasten seas 1720. Weisatan cuin: Wid ett berg uti en daal/ på det [et]c. Turku, 1735. <https://www.doria.fi/handle/10024/145512>

Juslenius, Daniel: Suomen onnettomuus. De Miseriis Fennorum. Korjattu ja laajennettu painos. Suom. Juhani Sarsila. Suomalaisuuden liitto, Helsinki, 2022.

Kanteletar. Seitsemäs painos. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 1919.

Lithovius, Zacharias: Suomalaisten sucucunnan, pohjalaisten peräcunnan, walituxet waikeimmat, surun sanat surkeimmat: cosca Cuningallisen Maj:tin uscollinen mies, corkiast ylistetty Suomen maan pispä ... herr Johannes Gezelius ... haudattihin Stockholmin Isohon kirckohon 26 päiwänä kesä kuulla vuonna 1718 ... Finska nations bedröfweliga klage-dicht; och norrbottningars ödmiuka sorge-plicht; då ... biskop öfwer Åbo stift ... herr Johannes Gezelius ... begrofs i Stockholms Store kyrckia den 26 junii 1718. I skyldigaste ödmiukhet fattat Zacharias Lithovius, för detta kyrckioherde och probst i Nyen; men nu förordnad til Uhleå i Österbotn., 1718.

<http://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2020-00028543>

Löfving, Stefan: Stephan Löfving'in päiväkirja retkistään isonvihan aikana. Teoksessa Yrjö Koskinen (toim.): Lähteitä ison vihan historiaan. Handlingar till upplysande af Finlands öden under det Stora nordiska kriget. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki, 1865. 393–456.

Porthan, Henrik Gabriel: De poësi Fennica 1. Frenckell, Aboa 1766.

<http://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2014-00004879>

Serlachius, Carl: Drätte=skald den stormächtigte furstinna och fru/ frū Ulrica Eleonora, Sweriges/ Giöthes och Wändes drättning [et]c. [et]c. [et]c. alles wår allernädigste landsens moder til allerdiupestē undersätelig heder och tro=hiertelig lyck=önskning wid hennes kongl. may:tts nyliga regements anträde/ som den 17. Martii år 1719.

medelst allmännelig kröningz högtidelighet i Upsala skedde/ den 17. der på följande Aprilis i Götheborg/ uti en anseenlig och folckrijk ortens inwånarers och inwånerinnors wider=waro och åhörande/ på Kongl. gymnasium dersammastädes framröstad och qwadder af Carl Serlachius. Göteborg 1719.

<https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2017-00012629>

Yxi merkillinen/ suuri/ perät=ihmeteldäwä ia äuto=cala/ ioca suurella waiwall caupungin tykönä Genff/ käsitetty on/ caswo on hänell' ollut kuin ihmisen/ ja cruunu colmikerraisen ristin cans pään päällä/ kyljes yxi paljastettu hackawainen miecka cahden sota=faanin cansa; hänen seljäsäns on ollut yhdet rattat/ joiden päällä on maannut yxi canon stycki/ ynnä nijden colmen cuollun ihmisen hahmun cansa kuin seurawainen/ ulos=maalaus sen selkiäst osotta: tämä cala on ollut wijttä kyynnära pitkä ja colme corkia suulla maatesans. Saxasta/ sille suruttomalle ja iumalattomalle maailmalla cauhistuxex ja manauxexi/ parannuxeen/ suomexi kääty. Seurawaises weisusa ulosmaalatan tämä ihme=tapaus tarkemmin. Turku 1726.

<https://www.doria.fi/handle/10024/145348>

Vhaël, Bartholdus: Suomen suruisen Cansan, ynnä Pohjan Peräläisten, Waikia Walitusruno. Merckell, Tukholma 1714.

<https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2022061446243>

Sanomalehdet

Falander, J: Berättelse om Österbottens öden under det långwariga Kriget ifrån 1700 til 1721. *Åbo Nya Tidningar* 24.12. 1789.

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/429404?page=1> [haettu 4.10.2024].

Pari wanhaa runoa Ison wihan ajoista. *Päivätär* 28.10.1865.

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/459546?page=3> [haettu 4.10.2024].

Villehartti V.: ”Suru-runot suomalaiset”. *Turun sanomat* 13.9. 1941.

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/2792735?page=6> [haettu: 13.11.2024].

Verkkosivut

Gabriel Gabrielinpoika Calamnius: Hywin ansaittu Jälkimuisto, 1754. *Virtuaalinen vanha kirjasuomi*. https://vvks.it.helsinki.fi/tekstit/1700_5_muita/46/ [haettu 12.11. 2024].

- Kotivuori, Yrjö: *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Gabriel Calamnius*, 2005. Viitattu 26.2.2025. <https://ylioppilasmatrikkeli.fi/henkilo.php?id=5187>. [haettu 26.2. 2025].
- Könönen J: Venäläisten hirmuteot ja raaka miehitys isonvihan vuosina Pohjanmaalla olivat kansanmurha –Miksi Venäjä sotii yhä samoin menetelmin nyt Ukrainassa? Seura 6.11.2022., päivitetty 7.11. 2022. <https://seura.fi/asiat/tutkivat/venaja-sotii-ukrainassa-yhta-julmasti-kuin-1700-luvulla-suomessa/> [haettu 13.11. 2024].
- Vanhan kirjasuomen sanakirja*. <https://kaino.kotus.fi/vks/> [haettu 16.11. 2024].

Tutkimuskirjallisuus

- Alexander, Jeffrey C.: Toward a Theory of Cultural Trauma. *Cultural Trauma and Collective Identity*. Eds. Jeffrey C. Alexander et al. University of California Press, Berkeley 2004. 1–30.
- Aminoff-Winberg, Johanna: *På flykt i eget land. Interflyktingar i Sverige under Stora nordiska kriget*. Åbo Akademis Förlag, Åbo 2007.
- Assmann, Aleida: Theories of Cultural Memory and the Concept of ‘Afterlife’. *Afterlife of Events. Perspectives on mnemohistory*. Ed. Marek Tamm. Palgrave MacMillan, London 2015. 79–94.
- Assmann, Jan: Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique*, 65, 1995, 125–133.
- Bastman, Eeva-Liisa & Kallio, Kati & Lehtonen, Tuomas M.S.: Vernakulaarin monta tasoa. Näkökulmia Matthias Salamniuksen runoon Ilo-Laulu Jesuxesta. *Elore* 1/2020 vol. 27. 15–36.
<https://doi.org/10.30666/elore.89057>
- Brandtzæg, Siv Gøril: Dommedag og skøytelep. Skillingstrykk som kulturarv og studieobjekt. *Skillingvisene I Norge 1550-1950. Studier I en forsømt kulturarv*. (Red.) Siv Gøril Brandtzæg & Karin Strand. Scandinavian Academic Press. Oslo 2021, 9–46.
- Cassirer, Ernst: *An Essay on Man. And Introduction to Philosophy of Human Culture*. Twelfth Printing. New Haven and London, Yale University Press (1944) 1964.
- Enckell, Olof: Suomen ruotsinkielinen kirjallisuus 1600–1770. *Suomen kirjallisuus II. Ruotsin ajan kirjallisuus*. Toim. Martti Rapola. Suom. Rauni Puranen. Suomalaisen kirjallisuuden seura & Otava, Helsinki 1963, 335–450.
- Enefalk, Hanna: *Skillingstryck! Historien om 1800-talets försvunna massmedium*. Opuscula Historica Upsaliensia 51. Uppsala Universitet, Uppsala 2013.

- Fagerlund, Rainer & Villstrand, Nils Erik & Jern, Kurt: *Kuninkaita ja alamaisia. Suomen historia 1523–1809*. Alkuteos: *Finlands Historia II* (1993). Suom. Mirja Itkonen. Schildts, Helsinki, 2000.
- Fryxell, Anders: *Berättelser ur svenska historien. Tjugondefemte delen. Karl den Tolfstes historia. Femte häftet. Magnus Stenbocks sista fälttåg, fångenskap och död, samt Sverige och svenskarna under konungens frånvaro 1713-1714*. Stockholm, 1857.
- Fuchs, Anne: *After the Dresden Bombing. Pathways of Memory, 1945 to the Present*. Palgrave MacMillan, London 2012.
- Grabes, Herbert: Cultural Memory and the Literary Canon. *A Companion to Cultural Memory Studies*. Eds. Astrid Erll & Ansgar Nünning. De Gruyter, Berlin, New York 2010, 311-320.
- Halbwachs, Maurice: *The Collective Memory*. Translated by Francis J. Ditter Jr & Vida Yazdi Ditter. Harper&Row, New York 1980.
- Hultin, Arvid: *Finlands litteratur under frihetstiden*. Förra delen. Förlagsaktiebolaget Helios, Helsingfors 1906.
- Ivánek, Jakub: The Czech Broadside Ballad in Its Historical, Social, and Literary Context. *Czech Broadside Ballads as Text, Art, Song in Popular Culture, c.1600–1900*. Eds. Patricia Fumerton, Pavel Kosek, and Marie Hanzelková Amsterdam University Press, Amsterdam 2022, 75–92.
- Jalonen, Jussi: Ukrainan sota ja suomalainen historiapolitiikka. *Ennen ja Nyt* 2/2023. <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/129400/78991>
- Jelin, Elizabeth: The Past in the Present. Memories of State Violence in Contemporary Latin America. *Memory in a Global Age. Discourses, Practice and Trajectories*. Eds. Aleida Assmann & Sebastian Conrad. Palgrave MacMillan, London 2010, 61–78.
- Kalajoki, Atte: *Suomalaisen runon tienraivaajia. 1700-luvun runoilevat Calamniukset*. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Rovaniemi 1999.
- Kallio, Kati: Kalevalamitta oppineiden käytössä uuden ajan alun Suomessa. *Elore* Vol. 22, 1/2015. <https://doi.org/10.30666/elore.79182>
- Kallio, Kati & Lehtonen, Tuomas M. S., Timonen, Senni & Järvinen, Irma-Riitta & Leskelä, Ilkka: *Laulut ja kirjoitukset. Suullinen ja kirjallinen kulttuuri uuden ajan alun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1427. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2017. <https://doi.org/10.21435/skst.1427>
- Karonen, Petri: *Pohjoisen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1512–1809*. 5. uudistettu painos, julkaistu alun perin 1999. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2020.

- Kivimäki, Ville: Reittejä kokemushistoriaan. Menneisyyden kokemus yksilön ja yhteisön vuorovaikutuksessa. *Eletty historia. Kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Toim. Johanna Annola, Ville Kivimäki & Antti Malinen. Vastapaino, Tampere 2019, 9–38.
- Kivimäki, Ville & Tepora, Tuomas: Kansakunnan haavat. Kulttuurinen trauma kollektiivisen muistin ilmentymänä. *Lähihistoria*, vol. 3 (1/2024), 141–158.
<https://doi.org/10.61559/lh.141480>
- Korpela, Jukka: *Idän orjakauppa keskiajalla. Ihmisryöstöt Suomesta ja Karjalasta*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2014.
- Koselleck, Reinhart: *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. Translated by Keith Tribe. German Original: *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, 1979. MIT Press, Cambridge, Massachusetts and London 1985.
- Krohn, Julius: *Suomalaisen kirjallisuuden vaiheet*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 1897.
- Kujala, Antti: *Miekka ei laske leikkiä. Suomi Suuressa Pohjan sodassa 1700–1714*. Historiallisia tutkimuksia 211. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2011.
- Kuvaja, Christer: *När Finland stod i brand. Rysshärjningarna 1713–1721*. Svenskt Militärhistoriskt Biblioteks Förlag, Stockholm 2020.
- Laasonen, Pentti: *Suomen kirkon historia 2. Vuodet 1593–1808*. WSOY, Porvoo 1991.
- Laine, Tuija: Arkkiveisut. *Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsikirja*. (Toim.) Tuija Laine. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 1997, 220–223.
- Larsson, Olle: *Stormaktens sista krig. Sverige och stora nordiska kriget 1700–1721*. Historiska Media, Lund 2009.
- Lindeqvist, K. O.: *Isonvihan aika Suomessa*. WSOY, Porvoo 1919.
- Lockhart, Paul Douglas: *Sweden in the Seventeenth Century*. Palgrave MacMillan, London 2004.
- Mantila, Matti: *Loppuun kerrottu katastrofi. Isonviha unohtuvana suullisena perinteenä*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. 2013.
- Moilanen, Mikko: *Kohtalona mestauslava. Kuolemanrangaistus Suomessa 1500–1825*. Docendo, Jyväskylä 20201.
- Niemi, Aukusti Robert: Kaksi kansanrunokokoelmaa viime vuosisadalta ynnä ”Suru-Runot Suomalaiset”. *Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista aineista*. Kolmas jakso. 14 osa. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 1897, 1–80.

- Niinimäki, Pirjo-Liisa: *Saa veisata omalla pulskalla nuotillansa. Riimillisen laulun varhaisvaiheet suomalaisissa arkiveisuissa 1643–1809*. Suomen Etnomusikologinen seura, Tampere 2007.
- Rauta, Viljo: *Isoviha*. Sanatar, Helsinki 1943.
- Reuterswärd, Elisabeth: *Ett massmedium för folket. Studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets samhälle*. Lunds Universitet, Lund 2001.
- Salmi-Niklander, Kirsti: Myyttiset ainekset ja rakenteet muistitietokerronnassa ja historian tuottamisessa. *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos*. Toim. Ulla Savolainen & Riikka Taavetti. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2022.
- Salomies, Ilmari: *Suomen kirkon historia III. Isonvihan kynnykseltä Ruotsin vallan loppuun*. Otava, Helsinki 1962.
- Sarajas, Annamari: *Suomen kansanrunouden tuntemus 1500–1700-lukujen kirjallisuudessa*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo 1956.
- Seppälä, Felix Rich.: *Gabriel Joosepinpoika Calamnius. Elämä ja runous*. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto, 1920.
- Setälä, E. N. & Tarkiainen, V. & Laurila, Vihtori (toim.): *Suomen kansalliskirjallisuus IV. 1200-luvulta isonvihan aikaan*. Otava, Helsinki 1930.
- Shkvarov, Alexey: *Suuri Pohjan sota. Kasakat Itämeren alueen sotänäyttämöllä*. Käännös: Susan Ikonen. RME Group Oy, Helsinki, 2009.
- Tarkiainen, Kari: *Moskovalainen. Ruotsi, Suomi ja venäjä 1478–1721*. Historiallisia tutkimuksia. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2022.
- Tarkiainen, Kari: *Se Wanha Wainooja. Käsitykset itäisestä naapurista Iivana Julmasta Pietari Suureen*. Historiallisia tutkimuksia 132. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1986.
- Thanner, Lennart: *Prästeståndets riksdagsprotokoll 4, 1680–1714*. Uppsala 1962.
- Vilkuna, Kustaa H. J.: *Paholaisen sota*. Teos, Helsinki 2006.
- Vilkuna, Kustaa H. J.: *Viha. Perikato, katkeruus ja kertomus isostavihasta*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2005.
- Virrankoski, Pentti: Kuka oli Narvan ilolaulun sepittäjä IGHS. *Sananjalka* 1/1968. 37–54.
- Västerbro, Magnus: *Tyrannens tid. Om Sverige under Karl XII*. Albert Bonniers Förlag, Stockholm 2021.
- Welzer, Harald: Communicative Memory. *A Companion to Cultural Memory Studies*. Eds. Astrid Erll & Ansgar Nünning. De Gruyter. Berlin, New York 2010, 285–200.